

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekava

Raul Vinni
Vaatlus kui meetod kirjutavas ajakirjanduses
Magistritöö

Juhendaja: Ragne Kõuts-Klemm, PhD
Kaasjuhendaja: Väino Koorberg

Tartu–Kuressaare
2022

SISUKORD

SISUKORD.....	2
SISSEJUHATUS	4
1. AJAKIRJANIKE TÖÖ UURING.....	6
1.1 Uuringus osalejad.....	6
1.2 Meetodi kirjeldus	7
1.3 Refleksioon	10
1.4 Materjali analüüs.....	11
1.5 Meetodi kriitika.....	12
2. VAATLUSE OLEMUS JA ETAPID	14
2.1 Vaatluse olemus, seosed ja roll kirjutavas ajakirjanduses	14
2.2 Vaatluse etapid.....	19
2.2.1 Ettevalmistus.....	20
2.2.2 Välitöö.....	23
2.2.2.1 Häälestumine sündmuspaigal.....	24
2.2.2.2 Meelte kasutamine	25
2.2.2.3 Olulise märkamine	27
2.2.2.4 Emotsioonid	29
2.2.2.5 Ülesmärkimine	30
2.3 Artikli kirjutamine	33

2.4 Vaatluse eetika	37
3. SOOVITUSED AJAKIRJANIKULE VAATLUSE KASUTAMISEKS.....	41
3.1 Vaatlusoskuse harjutamine	41
3.2 Valmistumine	42
3.3 Töö kohapeal.....	43
3.4 Kirjutamine	44
3.5 Eetika	45
KOKKUVÕTE	47
KASUTATUD KIRJANDUS.....	49
SUMMARY	55
LISA 1 Uurimuse käigus valminud artiklid.....	57
LISA 2 Vaatlusprotokolli vorm	58
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks.....	59

SISSEJUHATUS

Ajakirjanikutöö üks olulisemaid eesmärke on tekitada vaatluse abil lugejas kohalolekutunne. Vaatlemine on üks reporteritöö peamisi oskusi. Tiit Hennoste (2001: 248) nimetab vaatlusest saadud infot lugeja seisukohast kõige väärtuslikumaks, sest see tuleb ajakirjanikult, kes on usaldusväärne ja asjatundlik ning õppinud ja treeninud märkama õigeid asju. Veebiajakirjanduse tekkimisega on materjali edastamise võimalused palju muutunud. Teksti toetavad tänapäeval pilt, heli, video, infograafika. Paberajakirjanduse piiratud ruumi asemel on tekkinud hoopis avaramad võimalused. Mõne pildi asemel saab tekstile lisada terve galerii või pika video, kust lugeja saab ise näha, milline oli sündmuspaik ja mis seal toimus. Siiski on oluline vahe, kas lugeja vaatab videot või loeb sündmuspaiga kirjeldust. Video vahendusel saadud ülevaade ei ole kaugeltki nii intiimne, vahetu ja konteksti arvestav kui ajakirjaniku oskuslikult vahendatud vaatlus. Seega võib arvata, et vajadus ajakirjanike vaatlusoskuste järgi ei kao niipea.

Käesolevas töös käsitlen vaatlust kui meetodit. Vaatlust ei saa käsitleda eraldi žanrina, vaid vahenduselemendi ja võttena. Peegel (1968: 102) märgib, et ajakirjanik valib žanri, mis pakub tema kavatsuste realiseerimiseks kõige sobivamaid võimalusi. „Iga žanr (mida võime vaadelda kui ajalooliselt praktikas kujunenud vahendusvormi) koosneb teatud vahenduselementide ja võtete süsteemist.“ (samas). Olemusloo saamiseks ei piisa ainuüksi vaatluse kasutamisest, vaid tuleb osata kasutada ka teisi reportaažliku kirjutamise võtteid. Vaatluse kasutamine on olemusloo saamiseks möödapääsmatu.

Vaatlus on ka üks ajakirjaniku kasutatavatest infotöötlemise võtetest. Lisaks vaatlusele koguvad ajakirjanikud infot kui nad teevad tööd allikate ja dokumentidega või intervjuueerivad teema käsitlemiseks vajalikke isikuid ning ka siis, kui talletavad ning korrastavad olemasolevat infot. Vaatlemine kujutab endast multimodaalset märkamise protsessi, sest kasutatakse erinevaid tajumeeli.

Vaatlust kui ajakirjanduslikku meetodit ei ole Eestis avaldatud õppematerjalides põhjalikult käsitletud, mis oli ka käesoleva magistritöö teemavaliku üheks põhjuseks. Juhan Peegel (1968), Tiit Hennoste (2001), Priit Pullerits (1997) ja Rein Sikk (2008) toonitavad oma raamatutes vaatluse olulisust ning peatuvad sellel põgusalt. Magistritööks tehtud uurimuses tunnistasid Eesti tipp-ajakirjanikud, et peavad vaatlusoskust ja selle kasutamist väga oluliseks, kuid ei ole vaatlust kui meetodit oma igapäevatöös detailideni mõtestanud. Pigem tegutsetakse intuitsiooni

ja aastatepikkuse tööga omandatud kogemuse toel. Ajakirjanikuna töötav autor tundis ka ise puudust õppematerjalist, mille abil aeg-ajalt vaatlemise põhitõdesid üle korrata. Loodetavasti on töö abiks ka gümnasistidele ja tudengitele, kes alles ajakirjandusega tutvust teevad, ning tegevajakirjanikele, kes pole ajakirjandust ülikoolis õppinud.

Kuna käesolev teadustöö on suunatud praktikutele ja kujutab endast juhendmaterjali ajakirjaniku igapäevatööks, ei ole teooria ja empiiria eraldi peatükkidesse eraldatud, vaid integreeritud. See annab lugejale võimaluse jälgida iga teoreetilise soovitusel kohest rakendamisvõimalust praktikas.

Töös käsitlen vaatluse kui meetodi rolli ajakirjanduses ja annan ülevaate, kuidas on vaatlust käsitletud erinevates ajakirjandusõpikutes. Virkus (2016) märgib, et vaatlusel kui meetodil on pikk ajalugu, eelkõige antropoloogias, aga ka kasvatus- ja sotsiaalteaduslikes uurimustes. O'Reilly (2012: 86) kinnitab, et osalusvaatlust (*ingl.k participant observation*) tuntakse kui etnograafia põhimeetodit. Seetõttu kasutan töös ka autorite seisukohti ja soovitusi, mis tulenevad vaatluse kasutamisest sotsioloogias ja antropoloogias.

Töö empiirilise materjali kogumiseks viisin läbi uurimuse viie Eesti ajakirjanikuga, kelle olemuslugude kirjutamise oskust on avalikult tunnustatud. Valisin uurimusse ajakirjanikud, keda on nomineeritud Eesti Meediaettevõtete Liidu ajakirjanduspreemia olemusloo kategoorias ning kes on ka võitnud parima olemusloo preemia. Uurimuses kombineerin ajakirjanike töö vaatluse, vaadeldavatega läbi viidud intervjuude ja vaatluse tulemusena valminud artiklite analüüsiga kogunenud materjali. Pööran tähelepanu sellele, kuidas ajakirjanik vaatluseks valmistub, kuidas vaatlleb ja kuidas vaatluse tulemusi artiklit kirjutades kasutab. Puudutan ka vaatluse eetikat. Töö viimases osas koostan teoreetilise osa ja empiirilise uurimuse sünteesi tulemusena soovitusel, kuidas ajakirjanik võiks vaatlust kui meetodit oma igapäevatöös kasutada.

Täna käesoleva töö juhendajaid Ragne Kõuts-Klemmi ja Väino Koorbergi, kes minusse uskusid ning oma kommentaaridega aitasid tööd edasi arendada. Täna retsensent Liis Auväärti, kes suunas tööd sobivamasse vormi. Täna ajakirjanikke, kes mind oma tööd vaatlema lubasid ning lahkelt aastatepikkuse tööga saadud kogemusi jagasid. Suur tänu lähedastele, kes mind sel keerulisel ajal käidud teekonnal toetasid.

1. AJAKIRJANIKE TÖÖ UURING

Käesolevas magistritöös sean eesmärgiks detailselt avada, milles seisneb vaatlus ajakirjandusliku info kogumise meetodina. Vaatlust kasutavad ajakirjanikud eelkõige olemuslugude kirjutamisel. Eriti olemuslugude puhul on oluline luua lugejates kohaloluefekt, mida saab saavutada, viies lugeja samasse paika, kus ka ajakirjanik käis. Tuginedes ajakirjandusõpikute soovitudele ja Eesti ajakirjanike parimatele praktikatele, toon välja olulised materjaliga töötamise põhimõtted ja töövõtted, et viia vaatlus läbi sihipäraselt ja tulemuslikult. Selleks viisin ajakirjanikega läbi struktureerimata intervjuud, vaatlesin avalikustatud vaatlejana ajakirjaniku tööd sündmuspaigal ning tegin tekstianalüüsi artiklitele, mida ajakirjanikud vaatluse põhjal kirjutasid.

Eesmärgi saavutamiseks analüüsisin ajakirjaniku tööprotsessi: kuidas ajakirjanik vaatluseks valmistub, kas ja mida ta märkab sündmuspaigal ning kuidas ja mis mahus ta kasutab saadud materjali artikli kirjutamisel.

Meetodi abil leidsin vastused uurimisküsimustele:

1. Millist rolli mängib loo kirjutamisel vaatlus ja millised on vaatluse peamised elemendid?
2. Milliseid võtteid reporterid vaatlusel kasutavad?

Uuringu tulemusena valmib õppematerjal vaatluse kui ajakirjandusliku meetodi kohta. Põhjendan meetodi ja uuringus osalejate valikut järgmistes alapeatükkides.

1.1 Uuringus osalejad

Sihipärasel valimisel on viis Eesti kirjutavas meedias töötavat ajakirjanikku: Madis Jürgen, Anu Viita-Neuhaus, Bianca Mikovitš, Krister Kivi ja Aime Jõgi. Valimi kriteeriumiks oli nominatsioon Eesti Meediaettevõtete Liidu ajakirjanduspreemiale olemusloo kategoorias. Ajakirjanduspreemiale võivad kandideerida kõik ühel aastal ilmunud tööd (Konkursi tingimused 2021). Olemusloo kategooria sai valitud seetõttu, et peamiselt kasutatakse vaatlust reportaaži puhul. „Reportaaži eelduseks on, et ajakirjanik läheb sündmuskohale ja kirjeldab toimunut, seega kasutab osalusvaatlust kui spetsiifilist meetodit.“ (Harro-Loit 2000b: 81).

Uuringus osalejate valimisel lähtusin ka sellest, et tegu oleks tegevajakirjanikuga ning et vaatluse tulemusel valminud artikkel avaldatakse ajakirjandusväljaandes. Ajakirjaniku reaalse tööprotsessi kui terviku arvesse võtmine võimaldab hinnata vaatluse olulisust ja rolli ajakirjanikutöö lõpptulemuses – käsitleda nii vaatlust ennast kui ka selle väljundit, mis kokkuvõttes annab ajakirjaniku tööst terviklikuma pildi.

1.2 Meetodi kirjeldus

Töös vaatlesin esmalt viie ajakirjaniku tööd avalikustatud vaatlejana (vt tabel 1). Seega toimus vaatlemise vaatlemine. Avalikustatud vaatleja on „uurija, kel on lubatud tegevuste, protsesside juures olla vaatlejana ja kes teostab mittesekkuvat vaatlust (vaatleja kui osaleja). Uurija ei võta siin protsessidest osa, tema roll ongi olla 100% vaatleja.“ (Vihalemm 2014).

Minu vaatluse eesmärgiks oli koguda informatsiooni ajakirjanike käitumise ja töövõtete kohta, neid sündmuskohal vaadeldes. Osalusvaatlust kui meetodit on sotsioloogid ja ajakirjandusteadlased Westlundi ja Ekströmi (2019, viidatud Shin ja Miller 2022: 117 kaudu) kinnitusel varemgi kasutanud ajakirjanike käitumise uurimiseks, dokumenteerides uudistetoimetuse käitumismustreid. Vaatlused viisin läbi ajavahemikus veebruar-märts 2022. Vaatluse puhul järgisin vaatlusplaani (vt lisa 2). Tegin märkmeid sündmuspaiga, ajakirjaniku töömeetodite, käitumise ja tegevuse kohta. Ajakirjanike vaadeldavad isikud teadsid, et tudeng vaatleb ajakirjaniku tegevust.

Ajakirjanike vaatluse objektid olid mitmekesised: esines nii persoonist, sündmusest kui ka paigast lähtuva artikli kirjutamiseks läbiviidud vaatlusi. Samamoodi varieerus ka vaatluse vorm: esines nii osalusvaatlust kui ka mitteosalevat vaatlust (vt tabel 1).

Tabel 1. Ajakirjanikega läbi viidud vaatlused

Ajakirjanik	Vaatluspaik	Kuupäev	Kestus
Krister Kivi	Tallinn. a) kohvik Crustum / Iva 12, Mustamäe b) Bekkeri kohvik / Kopli 27, Kopli c) Karjase Sai / Marati 5, Kopli d) Cafe Levier / Rotermanni 18, Kesklinn	18.02.2022	02:40
Anu Viita-Neuhaus	Lääne- Viru maakond	02.03.2022	02:10

	a) OG Elektra / Tobia küla, Rakvere vald b) Tsentrum keskus / Lai 21, Rakvere linn		
Aime Jõgi	Tartu a) Tartu ülikooli raamatukogu / Wilhelm Struve 1	03.03.2022	01:40
Bianca Mikovitš	Tallinn, Pääsküla	04.03.2022	05:10
Madis Jürgen	Võru maakond, Hallimäe vaatetorn / Maasikamäe talu, Rõuge vald	05.03.2022	03:05

Teise osana viisin kõikide ajakirjanikega läbi kaks intervjuud (vt tabel 2). Struktureerimata intervjuu „meenutab vabas vormis vestlust, milles pööratakse tähelepanu üldisele nimekirjale uuritavatest teemadest ja valdkondadest. Struktureerimata intervjuu puhul esitab intervjuuerija pigem vastuste tähelepanelikul kuulamisel moodustatud „kuulamis-põhiseid“ (sh täpsustavaid) küsimusi“ (Lepik jt., 2014).

Intervjuude käigus esitasin ajakirjanikele küsimusi vaatluse kui meetodi kasutamise kohta (kuidas nad vaatlust tavapäraselt läbi viivad), lisaks vestlesime läbiviidud vaatlusest (vestluse käigus esitasin küsimusi tulenevalt minu enda tähelepanekutest vaatluse käigus (miks ajakirjanik midagi tegi või midagi tegemata jättis)).

Esimese intervjuu (tabelis märgitud kui I1) püüdsin võimaluse korral läbi viia kohe pärast vaatlust ning teise intervjuu (I2) pärast artikli valmimist ja ilmumist. Esimese intervjuu puhul puudutasime vaatlusel toimunut ning vaatlemist üldiselt, teisel analüüsisime ilmunud artiklit. Kaks eraldi intervjuud viisin läbi, vähendamaks võimalust, et ajakirjanik ei mäleta täpselt vaatlusel toimunut, ning et emotsioon oleks ehedam. Kahel korral tuli ajakirjanike ajagraafiku tõttu mõlemad intervjuud ühendada (intervjuu toimus siis Zoomi teel nädal pärast vaatlust). Kummaldi juhul ei jäänud esimese intervjuu ära jäämise tõttu olulist infot saamata.

Intervjuud andsid rikkaliku analüüsimaterjali – põhjendusi ja selgitusi ajakirjanike valikute kohta.

Tabel 2. Ajakirjanikega läbi viidud intervjuud

Ajakirjanik	I1 Aeg	I1 Koht	I1 Kestus	I2 Aeg	I2 Koht	I2 Kestus
Madis Jürgen	5.03.2022	Haanja	00:57	28.03	Zoom	00:22
Krister Kivi	28.02.2022	Zoom	00:49	toimus vaid üks sessioon		
Bianca Mikovitš	29.03.2022	Zoom	00:52	toimus vaid üks sessioon		
Aime Jõgi	03.03.2022	Tartu	00:59	28.03	Zoom	00:17
Anu Viita-Neuhaus	02.03.2022	Rakvere	00:55	29.03	Zoom	00:20

Kolmanda osana analüüsisin artikleid temaatiliselt, kasutades avatud kodeerimist, otsides tekstiosi, mis sisaldasid vaatluse käigus kogutud informatsiooni või põhinesid sellel. Pidasin silmas, et mõte või kujund tekkis ajakirjanikul tänu sellele, et ta oli seda kohapeal märganud või sellele mõelnud.

Neli ajakirjanike poolt vaatluste tulemusena kirjutatud artiklit ilmusid perioodilistes väljaannetes, üks ühekordselt ilmunud erilehes (vt tabel 3).

Tabel 3. Uurimuse käigus kirjutatud artiklid.

Ajakirjanik	Artikli pealkiri	Ilumisaeg	Väljaanne
Krister Kivi	„Parim kuklike kogu linnas.“	26.02.2022	Postimees
Anu Viita-Neuhaus	„Oleg Gross loob pilvelõhkuja“	27.04. 2022	Rakvere 720
Aime Jõgi	„Ka kõrvad oskavad lugeda. Muusikat!“	16.03.2022	Tartu Postimees
Bianca Mikovitš	„Kõige õigema borši ja kapsarullid teeb muidugi ema.“	10.03.2022	Maaleht
Madis Jürgen	„Kuidas ehitada üksipäini palkidest 19 meetri kõrgune vaate torn?“	10.03.2022	Maaleht

Garrisoni (2010: 108-109) sõnul peab ajakirjaniku kui vaatleja eesmärk olema panna lugeja nägema, tundma, kuulma ja puudutama seda, millest ta kirjutab. Lugejale peab looma pildi sündmuspäigast ja tegelastest. Autori ülesanne on vaatluse tulemus lugejani viia. Sellest tulenevalt otsisin tekstidest kahte tüüpi lõike: a) neid, milles oleva info sai autor tänu

kohapealsele vaatlusele ja b) neid, milles autor kohapeal vaatluse teel hangitud infot kasutas, luues kujundeid või tõlgendades materjali.

Pärast tekstianalüüsi tegin ajakirjanikega artikli teemal jätkuintervjuu. Kodeerimise tulemusena saadud tekstilõike ja intervjuusid kasutasin töös näidete ja selgitava materjalina.

1.3 Refleksioon

O'Reilly (2012: 96) ütleb, et etnograafidel võib osalusvaatlus tekitada ebamugavustunde, kuid neid ebamugavuskogemusi on võimalik reflekteerida, tõlgendada ja neist intellektuaalselt õppida.

Olen ise ajakirjanik, töötanud Saarte Hääles 15 aastat ning teinud kaastöid erinevatele Eesti väljaannetele. Selle aja jooksul olen ma ise kirjutanud sadu vaatluse põhjal tehtud lugusid, kuid ei ole ka ise ennast vaatluse ajal kõrvalt jälginud ja analüüsinud.

Töökogemus ajakirjanikuna muutis käesoleva töö jaoks vaatlemise ühelt poolt kergemaks: oli lihtsam mõista ajakirjaniku käitumist sündmuspaigal ja mõelda ennast vaadeldava rolli. Teisalt tekitas see rollikonflikti: aeg-ajalt märkasin, et käitusin kohapeal mitte kui vaatleja, vaid kui ajakirjanik, kes kirjutab artiklit. Selle asemel, et endalt küsida, miks ajakirjanik midagi teeb, kippusin võtma enesestmõistetavana, et ajakirjanik midagi tegi või ei teinud – oleksin ajakirjanikuna käitunud samamoodi. Selline enesestmõistetavuse kõrvalt mittemärkamine võib tuleneda minu rollist ajakirjanikuna, see on minu vaatluse pimenurk, mida püüan ületada, reflekteerides oma vaatlejapositsiooni.

Kui tähelepanu kaldus aeg-ajalt rohkem sündmuspaiga ja seal toimuva, mitte ajakirjaniku tegevuse vaatlemisele, tuli ennast korrale kutsuda ja teha märkmeid vaatluspäeviku struktuurist lähtuvalt. Samas ei näe varasemad uurijad probleemi, kui osalusvaatlus ei ole piiratud rangete reeglitega. Shini ja Milleri (2022: 123) sõnul iseloomustab osalusvaatlust selle refleksiivne ja voolav iseloom.

Töö kirjutamise ja tulemuste esitamise muutis töö autori varasem kogemus ajakirjanikuna pigem keerulisemaks. Tihti tundusid paljud vaatlusega seotud tegevused iseenestestmõistetavana ja triviaalsena. Igapäevatöös ei oska kõiki sissejuurdunud võtteid märgata ja neile tähelepanu pöörata. Käesolevas töös oleksin soovinud rohkem kasutada

omaenda kogemust. Selleks oleks andnud suurema võimaluse autoetnograafilise meetodi kasutamine. Autoetnograafia on „teoreetiline, metodoloogiline ja peamiselt tekstiline lähenemine, mis püüab kogeda, mõtiskleda ja esile kutsuda enese ja kultuuri, individuaalse ja kollektiivse kogemuse suhet (Holman Jones 2007 viidatud Duffy 2022 kaudu). Magistritöös lähtusin uurimuse võimalikult laiapõhjalisuse ja tulemuste selgema esitamise huvides siiski töös osalenud ajakirjanike tegevusest ja nende koostatud materjalidest.

Keeruliseks tegi vaatlemise ka see, et neljas Eesti eri paigas järjestikustel päevadel vaatlustel osalemine (lisaks intervjuud) võttis väga palju aega (vt tabel 1, 2).

1.4 Materjali analüüs

Ajakirjanike vaatluse ja intervjuude järgselt sünteesisin kogutud andmed, et leida vastus kahele uurimisküsimusele. Teema üksikasjalikumaks käsitlemiseks koondasin ka teoreetilise materjali, mis puudutab ajakirjanduslikku vaatlust ja sotsioloogias ja antropoloogias kasutatavaid vaatlusmeetodeid.

Küsimusele „Millist rolli mängib artikli kirjutamisel vaatlus ja millised elemendid seda toetavad?“ vastamisel viisin ajakirjanikega läbi intervjuud ja analüüsisin saadud vastuseid. Küsimusele „Milliseid võtteid reporterid vaatlusel kasutavad?“ analüüsisin vaatluse tulemusi ja kasutasin saadud infot intervjuudes.

Kogutud materjali süstematiseerimisel lähtusin tööprotsessist, mille peamised etapid Laakaniemi (1995: 72) järgi on ettevalmistus, vaatlus ja kirjutamine. Need sarnanevad ajakirjaniku üldise tööprotsessi etappidega, mida Himma-Kadakas (2018: 29) kirjeldab kui teema leidmist, valikute tegemist ja publitseerimist. Käesolevas töös peetakse ettevalmistuse all silmas teema selgitamist ajakirjaniku poolt, eelinfo otsimist ning eelhäälestuse tekitamist. Vaatlemine on ajakirjaniku töö sündmuspaigal ehk info kogumine. Kirjutamise all mõistan vaadeldu edasiandmist ja kohalolekutunde loomist läbi ajakirjaniku poolt kirjutatud artikli.

Tulemuste peatükis viitan a) õpikutes toodud soovitudele, kuidas vaatlust läbi viia ja selle käigus saadud infot edastada, b) ajakirjanikega tehtud intervjuudele (tsitaadid on sulgudes viidatud kujul „Intervjueeritava nimi intervjuust“), c) minu vaatluse käigus tehtud

tähelepanekutele (sulgudes: vaatlusmärkmeh ja kuupäev) ja d) protsessi tulemusena ilmunud artiklite väljavõtetele (viide kursiivkirjas, sulgudes autori nimi ja artikli ilmumise kuupäev).

Üksikute näidetena kasutan ka uurimuses osalenud ajakirjanike varem ilmunud, vaatlust kui meetodit kasutades kirjutatud artikleid, mille puhul viitan autori nime ja artikli ilmumise aastaga.

1.5 Meetodi kriitika

Vaatluse puhul võib juhtuda, et vaadeldav käitub tavapärasest erinevalt. Laherand (2010: 226) märgib vaatluse puudusena ohtu, et vaatleja kohalolek võib sündmuste loomulikku kulgu häirida või isegi muuta. Vaadeldud ajakirjanikud märkisid intervjuudes, et nende töö vaatlusprotsessi tõttu ei kannatanud, kuid vaatleja juuresolek tekitas mõningad lisapinged.

Anu Viita-Neuhaus märkis, et teise, kogenud ajakirjaniku juuresolek pani oma tegutsemist rohkem jälgima. Tema sõnul oleks pinget olnud ehk väiksem, kui vaatlejaks oleks olnud noorem ja kogenematum ajakirjanik. Ajakirjanikud ise muretsesid vaatluse ajal, kas nende poolt vaatlemiseks välja pakutud teemast piisab uurimuse käigus valmiva artikli jaoks ning kas uurija saab ajakirjaniku töövõtteid vaadeldes piisavat infot. „Idealis oleks see kindlasti olnud mul palju pikaajalisem ja oleksin istunud võib-olla rohkem koha peal.“ (Krister Kivi intervjuust). „Ma olin mures, et kas sa sealt midagi saad.“ (Madis Jürgeni intervjuust). Mikovitši sõnul vaatlemine tema tööd ei mõjutanud: „Kui, siis ainult positiivselt“.

Vaatleja arvates olid kõik vaatlused materjali kogumiseks mitmekülgsed ja inforohked. Sai ülevaate ajakirjaniku töövõtetest: kuidas ta vaatlust läbi viis, millele tähelepanu pööras, kuidas käitus ja suhtles. Kuid siiski ei ole võimalik vaatluse käigus näha kõike, koguda saab vaid infot, mis on vaadeldav: ajakirjaniku mõttekäike sai vaid oletada.

Meetodi ühe kitsaskohana saab välja tuua ka selle, et uuringus osalesid vaid päeva- ja nädalalehtedes töötavad ajakirjanikud. Vaatlust kasutatakse palju ka kuukirjadena ilmuvates ajakirjades, kus mõned tööelemendid on olemuslikult teistsugused: näiteks jääb artikli planeerimise ja valmimise vahele rohkem aega ning sellest tulenevalt on autoril rohkem aega ja võimalust vaadelda, või fotograafi osalemine vaatlusel.

Mõned uurimuses osalenud ajakirjanikud tunnistasid intervjuus, et ei olnud ise valminud artikliga rahul. Kuna vaatlust alustades ei olnud võimalik ette näha, milline artikkel lõpuks valmib, pole artiklite „kvaliteet“ töö teemat silmas pidades määrava tähtsusega. Pigem soovisin näha, milline osa vaatluse käigus kogutud infost jõuab artiklisse ja seda sai valminud artiklite põhjal hinnata. Ajapiirangu tõttu ei saanud ma jääda ootama hetke, mil uuringus osaleja arvates võiks sündida mõni „erakordne“ lugu, vaid kasutasin võimalust osaleda ajakirjaniku töö vaatlemises esimesel võimalusel. Seega ei ole tingimata tegemist artiklitega, mis võiksid kandideerida pressipreemia – ja see ei olnud ka eesmärgiks.

2. VAATLUSE OLEMUS JA ETAPID

2.1 Vaatluse olemus, seosed ja roll kirjutavas ajakirjanduses

„Kalju tegi torni üksi. Ajas püsti kaks paarikümnemeetrist jämedat männitiive. Maapinnal on neil 4,5 meetrit vahet, üleval 2,8. Postidele pani külgedele tugevad toed. Fikseeris trossidega. Palkide vahele ehtas paksudest plankudest seitse vahekorrust. Korruste vahele sättis metallist trepid, mida mööda saab läbi kitsukese augu aina kõrgemale pugeda.

“Kas nüüd oleme üleval?”

Kalju: “Ei, kolm korrust on veel minna!”

(Jürgen 10.03)

Ülaltoodud pilti on reporteril võimalik luua ja edasi anda ainult sündmuspaigal olles, vaadeldes ja seda detailirohkelt kirjeldades. Ajakirjanik Madis Jürgen ronis selleks Kalju Sepase ehitatud torni Haanjamaal (vaatlusmärkmed 05.03). Toimetuses töölaua taga istudes ja arvutist torni pilti vaadates ei oleks ta saanud olustikku nii detailiderohkelt edasi anda. Vaatlus ongi reporterile kõige vahetum võimalus hankida informatsiooni. Hennoste (2001: 239) on toonud välja, et otsene vaatlus tagab artikli võimalikult suure täpsuse ning et „info on seda väärtuslikum, mida esmasemast allikast ta pärineb“. Bianca Mikovitš märgib, et sündmuspaigale minnes saab alati väärtuslikuma kogemuse kui tuppa istuma jäädes. Ajakirjaniku enda vaatlus annab võimaluse artiklisse lisada palju rohkem detaile ja kirjeldusi. Garrison (2010: 78) toob näite, et üleujutusest kirjutades saab ajakirjanik sündmuspaika minnes ja seal vaadeldes rohkem infot kui üleujutuse kohta lugedes või pääsenutega rääkides.

Madis Jürgen toob näite, kuidas alati maksab kohale minna ja vaadelda, isegi siis, kui artikli kirjutamine seda otseselt ei nõua. 2018. aastal kirjutas ta artikli (Jürgen 2018) kirjanik Silver Anniko mõrvast 36 aastat varem. Kuigi artikkel valmis peamiselt arhiivimaterjalidele toetudes, läks ajakirjanik ikkagi sündmuspaigale, et vaatluse abil tabada õiget õhustikku. „Kus ta [mõrvar] täpselt seisis, kus ta seisis, kus ta ootas, kus toimus. Kuidas Anniko tuli ja kuidas talle paugu ära pani. Jooksin seal, keel vestil, kujutades ette, kuidas ta mõrvas. /.../ Otsisin detaile, mis toimikus olid küll olemas.“ (Madis Jürgeni intervjuust).

Vaatluse kaudu saab tuua lugeja sündmuspaika ja anda seal kogetut detailideni edasi, luues kohalolekutunde. Väljend „kohalolekutunne“ tähendabki, et artiklis edastatakse võimalikult

täpselt ja värvikalt seda, mida ajakirjanik vaatluspaigas kõikide meeltega tajub (näeb, kuuleb, tunneb lõhna, maitseb või kompab).

Maguire (2015: 59) hinnangul pole kahtlustki, et vaatlus on reporteritöö alus. Kraft (2019: 14) ütleb, et tähelepanelik vaatleja olemine annab võimaluse detailide taga näha lugusid, mida teised ei näe. Davidson (1990: 7, viidatud Garrison 2010: 42 kaudu) nendib, et hea ja keskmise ajakirjaniku erinevus ongi vaatlemise oskuses. „Mõned näivad läbivat elu silmaklappidega. Nad on nii mässitud oma tulekutesse ja minekutesse, et pole teadlikud nende ümber toimuvast. Teised aga vaatlevad maailma läbi detailide, nähes kõike perspektiivis, hinnates selle tõelist väärtust“ (samas).

Vaatlust kui meetodit ei saa käsitada vaid ajakirjandusliku materjali kogumisena sündmuspaigal. Laakaniemi (1995: 72) ütleb, et reporterid saavad tööd alustades üsna kiiresti aru, kuidas vaatlemist ja kirjutamist ei saa eraldada kaheks eraldi tegevuseks, vaid need sõltuvad üksteisest. Vaatlemisele ja kirjutamisele tuleb lisada ka vaatluse ettevalmistav osa. Laakaniemi (1995: 72) lisab, et hea ettevalmistus annab eelduse paremaks vaatluseks ja seeläbi ka tulemuslikumaks kirjutamiseks.

Bianca Mikovitš toob intervjuus uurimistöö jaoks välja ühe olulise lisanüansi. Kohalolekutunde tekitamise tähtsust suurendab tema sõnul veelgi asjaolu, et ajakirjanik näitab lugejale üsna tihti paika, kuhu too muidu mitte kunagi ei satuks. Tema puhul võib tuua näiteks reportaaži lennureisist koos Rooma paavstiga (Mikovitš 2018).

Vaatlust kasutatakse sagedamini olemuslugude juures ning žanriliselt on vaatlus kõige omasem reportaažile. Harro-Loiti (2000a: 126) hinnangul on see reportaaži puhul lausa eelduseks, et „ajakirjanik läheb sündmuskohale ja kirjeldab toimunut, seega kasutab osalusvaatlust kui spetsiifilist meetodit“. Kolesnitšenko (2013: 61) toonitab, et reportaaž peab sisaldama sündmuskoha külastamist ehk vaatlust. Ilma selleta ei ole reportaaži võimalik kirjutada. „Kui tal [ajakirjanikul] puuduvad detailid, mis võimaldavad näha ja kogeda toimunut ehk ta peab need detailid välja mõtlema, lakkab kirjutatu olemast ajakirjandus ja muutub ilukirjanduseks.“ (samas).

Peegel (1968: 129) on rõhutanud, et reportaaži eesmärk peab olema „lugeja väga aktiivne informeerimine sel kombel, et ta tehakse sündmusest otsekui vahetuks osavõtjaks. Emotsioon, vaheldus, mis toetub konkreetse sündmuse enese dünaamikale“. Pulleritsu (1997: 108) sõnul

saab vaatluse eesmärgiks olevat kohalolekutunnet anda edasi, kirjeldades kohta või inimest kasvõi paari sõnaga.

Madis Jürgen kasutab vaatlust kui meetodit edukalt ka intervjuude juures. „Mingi *action* peab olema [intervjuu juures]. Mitte nii, et tegin intervjuu. Intervjuud oskab igaüks teha. Aga tuleks teha nagu novell, kus kasutad ära detaile.“ (Madis Jürgeni intervjuust). Anu Viita-Neuhaus märgib, et intervjuu puhul on oluline vaadata, kuidas intervjueeritav käitub. Milline on tema kehahoiak, millal ta näiteks naeratab või mossitab. Isegi kui vaadeldavad detailid ei jõua intervjuusse, annavad need vaatlejale olukorra kohta informatsiooni ja sellest tulenevalt on võimalik ka edukamalt intervjueerida.

Rich (2010: 74) toob välja, et vaatlust saab informatsiooni hankimiseks kasutada ka uudiste juures. Uudiste puhul on vaatlus samuti oluline, seda eriti sündmuste kirjeldamisel. Kaasajal võib tuua näiteks vaatlemise olulisuse sõjauudiste puhul. Selge on see, et ka uudistereporter, minnes sündmuskohale, vaatab alati, kuid žanrilise erinevusena ei kasutata uudises vaatlustulemusi nii märgatavalt.

Ajakirjanduslikku vaatlust saab Garrisoni (1992: 219) selgitusel liigitada vaadeldava seisukohast kaheks: a) vaadeldavad teavad, et ajakirjanik vaatab; b) vaadeldavad ei tea, et ajakirjanik vaatab. Sellest tulenevalt saab vaatlused – lähtuvalt sellest, kui avalik vaatlus on - jagada kolmeks: a) tavaline vaatlus; b) märkamatu vaatlus; c) osalusvaatlus (Garrison 1992: 219).

Tavalise vaatluse puhul läheb ajakirjanik sündmuspaika ja kajastab seal toimuvat (olgu selleks näiteks mõni kontsert, spordivõistlus vms). Sellisel puhul ei edasta ajakirjanik üldjuhul mitte pisidetaile, vaid pigem üldist pilti. Tavalist vaatlust kasutatakse sageli ka intervjuude ja isikulugude puhul. Märkamatu vaatluse puhul ajakirjanik ei ütle, et ta on ajakirjanik ja jälgib eemalt. Sellisel viisil saab kõige tõetruuma vaatlustulemuse, kui tegemist on inimestega, sest üldjuhul vaadeldava käitumine muutub, kui nad teavad, et neid vaadeldakse. Vaatleja jaoks halvemal juhul käivitub Hawthorne'i efekt, mil vaadeldav hakkab käituma vaatleja ootustele vastavalt (Frey 2018).

Märkamatu vaatlusega saab läbi viia osaluseksperimente: näiteks jättis Madis Jürgen 2019. aastal Tallinnas Snelli parki teele kasti õlut ja varjatult jälgis, kuidas kasti märganud inimesed

käitused. Seda seni, kuni keegi kasti ära varastas. Ajakirjanik järgnes inimesele ja ütles, et ta on ajakirjanik ning et õllekast oli tema oma (Jürgen 2019).

Osalusvaatlus on vaatluse enim levinud liik. Selle puhul läheb ajakirjanik sündmuspaika ja osaleb tegevuses ning kajastab seda. Osalejad võivad - kuid ei pruugi - teada, et nende seas viibib ajakirjanik.

Käesoleva magistritöö jaoks tehtud uuringus olid esindatud kõik kolm Garrisoni (1992: 219) loetletud vaatluse liiki. Jõgi, Jürgen ja Viita-Neuhaus kasutasid pigem vaatlust, Mikovitš pigem osalusvaatlust ja Kivi pigem märkamatu vaatlust. Ta küll ei varjanud ennast, kuid ei isikustanud ühtegi allikat (vaatlusmärkmeh 26.02). Krister Kivi tõdes, et oleks tahtnud pigem ise pagarikoja töötada (kasutades osalusvaatlust või täies mahus märkamatu vaatlust). „Ma oleks tahtnud istuda kuskil nurgas, poolpeidus, kohvitassi taga igas kohas tunnikese.“ (Krister Kivi intervjuust)

Ajakirjanduslikul vaatlusel on enim ühist sotsioloogias ja antropoloogias kasutatava välitöö tehnikatega (Maguire 2015: 62). „Ajakirjanik on mitmel moel kvalitatiivne sotsioloog, eriti siis, kui ta kasutab osalusvaatlust. /.../ Ajakirjanike ja sotsiaalteadlaste töö on tihedalt läbi põimitud“ (Burd 1983). Bernard (2006: 342) märgib, et vaatlus on kultuuriantropoloogia alus.

Siiski võib erinevate autorite arutlustest järeldada, et teadusliku ja ajakirjandusliku meetodi olulisimateks erinevusteks on a) vaatluse kestus; b) vaatluse põhjalikkus ja materjali käsitletus; c) eelhäälestus.

Teaduslikel eesmärkidel „peaks osalusvaatleja elama vähemalt kuus kuud, tihti aastaid, keskkonnas, mida ta vaatlus (Patton 2015: 518). O'Reilly (2012: 98) kirjeldab, et pikem aeg annab esmalt võimaluse sisse elada ja hakata asju selgemalt nägema, paljusid olulisi detaile hakkab nägema alles siis, kui tunnetatakse konteksti. „Antropoloog on nagu ajakirjanik, aga artikli kirjutamiseks on aega kaks aastat“ (Grindal ja Rhodes 1986).

Ajakirjandusele on alati olnud omane ajakriitilisus. Ajakirjanikul on artikli valmimiseks tavaliselt mõned tunnid, heal juhul päevad. Sellest sõltub kogutud materjali hulk, selle analüüsimise põhjalikkus ning kasutamine. Mida rohkem on ajakirjanikul aega, seda põhjalikum ta saab olla.

„Kahtlemata võib etnograafilise oskusteabe ja tõlgendustundlikkuse lisamine parandada ajakirjandusliku aruandluse tõeväärtust.“ (Grindal ja Rhodes 1986). Bird (1986) nendib, et liiga sageli kipuvad ajakirjanikud ja toimetajad enne ülesandega tegelema hakkamist teadma, milline lugu neil tuleb. Nõnda võib ajakirjanik teadlikult või alateadlikult märgata vaid neid asju, mida tal ajakitsikuses tehtud eelhäälestuse käigus tekkinud vaatenurga saamiseks on vaja. „Kahjuks on enamikul ajakirjandusega tegelevatel inimestel rõhuasetustele mõtlemiseks vähe aega.“ (Burd 1983). Bird (1986) toob esile ka teadlaste ja ajakirjanike erinevat arusaama materjali kogumisel ja käsitlemisel. „Kindlasti avaldab ajaline piirang mõju ning ajakirjanikul ei pruugi olla nii palju aega märkmeid teha kui antropoloogil, kuid mitte niivõrd aeg, kuivõrd arusaamade erinevus ei takista tavaajakirjanikul nägemast selle [kogutud materjali] väärtust“ (Bird 1986). Arusaamade erinevuse all tuleb siin mõista ajakirjaniku pealiskaudsemat ja mitte nii struktureeritud tegevust võrreldes teadlasega. Teadusliku lähenemise võtetest ja mõtestatumast tegevusest võib ajakirjanikele kasu olla eelkõige just vaatluse välitöö läbiviimise ja selle tulemuste kirjapaneku juures.

Patton (2015: 604) toob välja neli olulist soovitusi, mille juurde pöördume tagasi ka edaspidistes peatükkides.

1. Ole välitööl keskendunud
2. Koosta detailsed märkmed
3. Kirjelda põhjalikult
4. Ära tõlgenda

Ajakirjandusliku vaatluse ajalugu ulatub 17. sajandi Londonisse (Michell 1988, viidatud Harro-Loit 2000a kaudu). Eestis andis vaatluse kasutamiseks teadaolevalt esimest korda nõu saarlasest ajakirjanik Jakob Mändmets 1924. aastal ajakirjas „Vikerkaar“ artiklisarjas „Kuidas kirjutada ajalehele“. Tema soovitused on tänapäevaste põhitõdedega väga sarnased: „Reporterile peab elu olema nagu lahtine raamat, mida ta oskab lugeda ja loetud materjali siis edasi anda. Ei aita see, kui ta sündmuse kuivalt ära nimetab, vaid peab teda oskama nii jutustada, et see kõik lugejale tõuseks elavalt silme ette.“ (Mändmets 1924).

1984. aastal analüüsis Tartu Ülikooli ajakirjandustudeng Margus Mets oma diplomitöös „Osalusvaatluse ajakirjandusliku materjali kogumise meetod“ tollal ajakirjanduses levinud žanri, mille puhul ajakirjanik vahetas ametit ja asus pikemaks ajaks osalusvaatlejana mõnda teist tööd tegema ning kirjutas siis sellest artikli või koguni artiklisarja. Mets (1984) vahendab

oma töös tol ajal üldlevinud arvamust, et vaatlus kui meetod on vananenud ja sellel pole tulevikku, ja teeb oma töö põhjal teeb järelduse, et vaatlust kui meetodit on veel vara maha kanda, kuna sel on palju häid omadusi. Metsa sõnul heidetakse vaatlusele ühelt poolt ette suurt ajakulu, kuid teisalt annab vaatlus ümbritsevast tegelikkusest kõige vahetuma ja objektiivsema teadmise.

Vaatluse osakaalu vähenemist ajakirjanduses tõdesid ligi 40 aastat pärast Metsa järeldusi ka kõik käesoleva töö uurimuse käigus intervjueritud ajakirjanikud. „Vaatlusi teha – see on ju päris suur investeering. Lihtsam on võtta ja saata meiliga laiali küsitluslehed või siis teha paar telefonikõnet ja selle põhjal lugu teha, kui minna kohtuda ühe allikaga või käia ühes kohas.“ (Krister Kivi intervjuust). Mikovitš ütleb, et vaatluse puhul tuleb tänapäevasel ajakirjanikul keskenduda aina rohkem sellele, kuidas lugu lisaks paberväljaandele ka veebis esitada. „Ongi niimoodi, et kellele seda [vaatlust] enam vaja on. Videolugu tehakse“ (Madis Jürgeni intervjuust). Jõgi toob välja ka selle, et kaasaegses ühiskonnas on lugeja muutunud pealiskaudsemaks ega hooa enam pikemaid ja põhjalikumaid lugusid. „Ma tahaksin loota, et neid lugejaid ikka on, kes selliseid pikemaid lugusid ka loevad. /.../ Sa tahad ju, et su töö ikkagi läheks kuhugi, et inimene loeks edasi ja tal on sinuga koos huvitav.“ (Aime Jõgi intervjuust).

2.2 Vaatluse etapid

Ajakirjanikud enamasti ei teadvusta vaatlemise protsessi detailideni. Igaüks teeb nii, nagu ta on harjunud ja ennast mugavamalt tunneb. Kuid ikkagi teevad ajakirjanikud samu asju: valmistavad ennast ette, märgivad vaatluse käigus kogutud info üles ja püüavad märgatud detaile hiljem artiklit kirjutades võimalikult kõnekalt kasutada.

Uurimuses osalenud ajakirjanikud toonitasid kogemuse ja harjutamise rolli vaatluse kasutamisel. Aime Jõgi meenutab intervjuus, et Tartu Ülikooli raadioõppejõud Andrus Saar andis neile ülesande kirjeldada viie lausega puulehe langemist alates oksalt vabanemisest kuni maapinnale jõudmiseni. Madis Jürgeni sõnul saab detailide märkamist õppida ja detailidele tulebki pöörata rohkem tähelepanu. Ilma märkamiseta head olemuslugu ei saa. Maguire (2015) toob näite kirjanik Ernest Hemingwayst, kes alustas oma karjääri ajakirjanikuna ja arvas samuti, et oma vaatlusoskust tuleb teadlikult arendada, näiteks panna tähele ja mõtestada kõike, mis oli ruumis ning seda hiljem meenutada. Hemingway on öelnud, et iga olukord annab võimaluse saada paremaks vaatlejaks.

Igal ajakirjanikul on oma viis, kuidas vaatlust läbi viia. Raske on välja tuua ühte kindlat käitumisviisi. Kõik ülesanded ja olukorrad on erinevad ning ajakirjanik peab paindlikult oludega kohanema. Kuid siiski tuleb teada ja osata kasutada meetodi erinevaid osi.

Patton (2015: 498) väidab, et vaatluse kui meetodi puhul tuleb ette palju juhuslikkust, kuid hea ettevalmistus, keskendumine ja vilumus parandab vaatluse täpsust, autentsust ja usaldusväärsust. Vaatlusest peab saama ajakirjaniku töö rutiinne osa (Garrison 1992). Selleks, et paremini mõista ajakirjaniku võimalusi vaatlust kui meetodit kasutada, tasub pöörata tähelepanu vaatluse erinevatele etappidele ning nende spetsiifilisele rollile terviktulemuse seisukohast. Vaatluse etapid on a) ettevalmistus, b) välitöö ja c) kirjutamine.

2.2.1 Ettevalmistus

Aime Jõgi märgib, et esmalt tulebki endale selgeks teha, miks plaanitavat lugu kirjutada tuleb. Isegi siis, kui teema võib-olla ei paku huvi, saab selle endale huvitavaks uurida. „Kõige tähtsam on leida üles huvi. Isegi siis, kui see teema on saadud ülesandena ja võib-olla ei tundu teemana, millega tahaks tegeleda, pead sa hakkama asja vastu huvi tundma. /.../ Kui sa oled selle töö teinud, siis hakkad nägema.“ (Aime Jõgi intervjuust). Rich (2007: 77) peab just uudishimu lisaks vaatlusoskusele hea loo valmimise juures ülioluliseks.

Kolesnitsenko (2013: 66) märgib, et ajakirjandusringkondades on diametraalselt vastandlikud arvamused selle kohta, kas artikli teemat tasub eelnevalt uurida või mitte. Need, kes usuvad, et ei tasu, põhjendavad oma seisukohta sellega, et ajakirjanik puutub kokku stereotüüpidega ja hakkab toimuvat vaatama ettevalmistuse käigus loetud tekstide autorite poolt vaadatuna. Ilma eelneva ettevalmistuseta saab ajakirjanik näha asju nii, nagu need on. Ent siis on ajakirjanikul oht „avastada“ asju, mis on võib-olla juba üldteada.

Kui palju keegi ennast enne vaatlust eesootavaga täpsemalt kurssi viib, on suuresti individuaalne. Ettevalmistuse maht sõltub peamiselt ajast ja sellest, kui palju on ajakirjanik varem selle teemaga kokku puutunud. Kui minna juba mitmendat korda ühte ja samasse sündmuspaika või inimese juurde, on ettevalmistustöö loomulikult väiksem. Madis Jürgen tunnistab, et uurimuse raames läks ta artiklit tegema „vana rasva pealt“, kuna tundis allikat ja oli ka varem sündmuspaigas käinud.

Aime Jõgi ütleb, et ettevalmistuse mahtu mõjutab ka see, kuidas ajakirjanik oma pädevust hindab (ta nimetab intervjuus seda „südamevalu suuruseks“). „Hea, viisaka ja usaldusväärse tulemuse saamiseks ma ei tohi päris loll olla.“ (Aime Jõgi intervjuust). Anu Viita-Neuhaus toonitab samuti, et ajakirjanik paneb ennast ise ebamugavasse situatsiooni, kui ta eeltööd ei tee. Temagi on läinud teinekord ette valmistamata lugu tegema ning tõdenud siis, et „istusin ja vahtisin lolli näoga“, kuna allikad said aru, et ajakirjanik ei ole teemaga kursis. „Mu enda jaoks on oluline, et ma ei lähe mütsiga lööma.“ (Anu Viita-Neuhausi intervjuust).

Madis Jürgeeni hinnangul lisab ettevalmistus ka ajakirjanikule enesekindlust, et üldse minna artiklit kokku leppima. Ta kirjeldab, kuidas ta valmistus 2015. aastal Eesti Ekspressis ilmunud artikliks „Kuidas Arvo Pärt viiuliga sulgpalli mängis“ (Jürgeen 2017). Selleks, et Arvo Pärdiva sünnipäevaks lugu teha, oli vaja leida vaatenurk. Jürgen tegi endale selgeks, mida mässumeelne Pärt tegi 60ndatel aastatel.

„Ma siis valmistasin kuu aega või rohkem ette. Olin teinud juba nagu mingisuguse diplomitöö või uurimuse. /.../ Kui ma siis ükskord võtsin julguse kätte ja helistasin Norale [Pärdiva abikaasa], sai ta pärast esimest kolme lauset aru, et ma valdan teemat. See mõjus, alati mõjub see, kui nähakse, et sa oled tööd teinud. /.../. Ega tema [Pärt] ei mäletanud ka enam neid asju. Mul oli paks patakas pabereid, mida lappasime, ja me olime võrdsed partnerid. /.../ Pärdiva nad [Pärdivad] palusid, et ma annaksin selle materjali neile. Pärt saadab mulle nüüd jõulukaarte.“ (Madis Jürgeeni intervjuust).

Krister Kivi sõnul sõltub ettevalmistus ka sellest, kui suured on ajakirjaniku baasteadmised mingis valdkonnas. „Ajakirjanikutöö olemus on ju teatavas mõttes amatöörlikkus. Üksikud ajakirjanikud on mingis valdkonnas spetsialistid. Aga kui selline laiatarbeajakirjanik, kes kirjutab ühel päeval ühest ja teisel teisest, kolmandal päeval kolmandast... sa võid endale veidike mingi pildi luua, aga sa oled alati ebaprofessionaal. Sa ei tee endale teemat kunagi lõpuni selgeks, see oleks võimatu. Isegi kui sa valmistud nädalaid, siis jääd sa minu meelest amatööriks. Samas kindlasti, mida rohkem [valmistuda], seda parem. Mida rohkem vallata teemat, seda rohkem on võimalik ka märgata. Märgata mingisuguseid aktsente.“ (Krister Kivi intervjuust).

Kuigi ajakirjanik ei saa olla ekspert igal alal, tuleb lai silmaring kasuks. Iga infokild on kasulik kasvõi selleks, et see viiks mõne uue seose või järelduseni.

Näiteks Tartu ülikooli raamatukogu muusikaosakonnast lugu kirjutades tulid Aime Jõgile tema varasemad teadmised muusikast kasuks just siis, kui seal pandi mängima sajandivanune grammofon (vaatlusmärkm. 03.03).

„Plaat tiirleb kiirusega 78 pööret minutis, aga tõenäoliselt kiiremini, kuna bass Ott Raukas laulab seal algul pigem nagu tenor. Kui esimene salm läbi, jätkab ta lõpuks bassihäälel.“ (Jõgi 16.03).

Muusikakauge inimene ei oleks kindlasti vahet teinud bassil ja tenoril ning mõistnud, kuidas hääleulatus muutus on tingitud sellest, et grammofon ei saavutanud kohe õiget pöörlemiskiirust.

Ettevalmistus on oluline ka seetõttu, et vaatluseks on tavaliselt vähe aega. Bianca Mikovitši sõnul tahab ajakirjanik saada maksimaalset tulemust ja seetõttu keskendub teemale. „Kui ma juba ette tean, millele pöörata tähelepanu, mida seal võib märgata, saan ma lugejale anda rikkalikuma vaate [võrreldes sellega], kui ma lähen tööd tegema puhta lehena“ (Bianca Mikovitši intervjuust).

Samas ei ole ennast alati mõistlik pisidetailideni kurssi viia. Nii võib ajakirjanikul lugu juba enne vaatlust peas valmis olla või keskendub ta vaatlusel ainult materjalile, millele on varem mõelnud, ning jätab ülejäänud materjali ja väited tähelepanuta. Sokolov-Mitritš (2016: 16) pakub, et optimaalse eeltöö korral ei tohiks sündmuspaigal tekkida eksinu tunnet. Liiga palju eeltööd ei lase kõike märgata, liiga vähe eelinfot annab aga võimaluse ajakirjaniku eksitamiseks. Aime Jõgi märgib, et vahel tuleb tõesti väiksem ettevalmistus kasuks „Poleks ju huvitav, kui ma kõike teaksin. Ja väga sageli on nii [väiksema ettevalmistusega] minna põnev. Siis vaatan ja jälgin, et kas leian midagi.“ (Aime Jõgi intervjuust).

Eeltöö võib anda nii kinnituse, et teema on tõesti selline, nagu arvatakse, aga võib luua ka ohu, et mida rohkem ajakirjanik ennast kurssi viib, seda rohkem hakkab ta vaatluspaigale jõudes otsima märke sellest, mida ta justkui juba teaks, märkama vaid neid detaile, mis kinnitavad varasema eelduse õigsust ning esitama küsimusi vaid sellest lähtuvalt.

Anu Viita-Neuhaus tunnistab, et ta kujutab endale mingeid asju ette vastavalt sellele, mida on eeltöö käigus teada saanud. Näiteks milline võib välja näha koht, kuhu ta läheb, või inimesed,

kellega suhtlema hakkab. „See ei pruugi nii olla, aga mulle annab nagu mingi joone, milline võiks lugu tulla.“ (Anu Viita-Neuhausi intervjuust).

Eeltöö ei tähenda alati seda, et ajakirjanik viib end teemaga kurssi ning kogub infot selle kohta, mida ta sündmuspaigal vaatlema hakkab. Teinekord tuleb ennast eelseisvaks ka psühholoogiliselt häälestada. Näiteks nagu siis, kui Anu Viita-Neuhaus käis tegemas reportaaži Rakvere haigla koroonaosakonnas.

„Siia tullakse, siin ollakse ja siit minnakse. Näen minagi surevat inimest. „Käisin hetk tagasi tal vererõhku mõõtnas,“ sõnab õde. Tema silmis on kurbus. „Nii ettearvamatult on koroonat,“ lisab ta. Pärgi viirus üllatab veel meedikuidki. „Surmaga ei harju kunagi,“ ütleb staažikas meditsiiniõde. Aga peale surma on inimeste näod nii rahulikud.“ (Viita-Neuhaus 2021).

„Ma ei püüdnud enne aru saada, mis masinad seal on, aga küll ma püüdsin ennast viia teatavasse mentaalsesse seisusse, et kui keegi ära sureb.“ (Anu Viita-Neuhausi intervjuust).

Viita-Neuhausi viidatud mentaalne ettevalmistus on ajakirjaniku töös ülioluline, ent selle vajadus vaikitakse sageli maha või seda peetakse nõrkuseks. Buchanan ja Keats (2011) märgivad, et ajakirjanike toimetulekustrateegiatest rääkides tuleb kindlasti rääkida ka traumaatiliste sündmuste kajastamisest ja nendest kirjutamise tagajärjel tekkivast stressist.

2.2.2 Välitöö

Töö „põllul“, nagu ajakirjanike, sotsioloogide ja antropoloogide žargoonis välitööd nimetatakse, koosneb paljudest pisiasjadest, mida kõike ei saagi üles lugeda. Igal ajakirjanikul on omad rutiinid ning tihti tehakse mõnigi asi alateadlikult. „Välitöid ei saa teha nimekirja järgi.“ (Patton 2015: 573). Osorio Vargas (2018: 727) võrdleb vaatlejat jalutajaga, kes uurib ümbritsevat paindliku ja avatud vaatega.

Siiski eristuvad välitöö puhul mitmed elemendid, millele tähelepanu osutamine aitab välitöö õnnestumisele kaasa. Näiteks on oluline a) kuidas ajakirjanik ennast sündmuspaika saabudes häälestab, b) kuidas kasutab kõiki oma meeli, c) kuidas märkab olulisi detaile, d) kuidas suhestub emotsioonidega, mis kohal olles tekivad ning e) milliseid ülesmärkimise ja salvestamise viise ajakirjanik kasutab, et vajalikku mitte unustada.

2.2.2.1 Häälestumine sündmuspaigal

Isegi siis, kui ajakirjaniku eeltöö on andnud talle aimduse, mida oodata, hakkab sündmuspaigal kõik nullist. Võib ka juhtuda, et seal ei olegi seda lugu, mida oodati. Oluline on esmamulje, mis välitööl võib inspireerida või hoopis pettumust valmistada.

Bianca Mikovitš märgib, et ajakirjanik peab olema paindlik. „Minu meelest peab ajakirjanik vahel tunnistama, et ta on olukorda valesti hinnanud ja peab kõik ümber hindama. Seda tuleb teha võimalikult paindlikult ja kiirelt.“ (Bianca Mikovitši intervjuust). Aime Jõgi toonitab, et esmamuljesse ei tohi kinni jääda. Ta toob näite (Jõgi 2016), kuidas ta läks intervjuuerima arsti ning esialgu ette kujutatud tuima valges kitlis tegelase asemel, kes istub arvuti taga, kohtas spetsialisti, kes talle pärast jutuajamist näitas ka opereerimiseks vajalikke tööriistu. Anu Viita-Neuhaus ütleb, et kui välitööl selgub, et seal pole sugugi see, mis olema pidi, tuleb rutiinist välja hüpata ja teine vaatenurk leida, samas ikkagi teema raamis püsides.

Esmamulje võib osutuda ka hoopis huvitavamaks, kui oodati. Madis Jürgen toob näite, kuidas ta läks Margarita Voitease juurde tegema monoloogi vormis lugu inimese päevast (Jürgen 2020). Kohapeal avastas ta, et eaka Voitease ja tema abikaasa elukorraldus on hoopis midagi muud, kui ta oli ette kujutanud. „See sundis mind monoloogi žanri välja vahetama ja kasutama seal ka reportaaži elemente, ma lihtsalt ei saanud ilma, sest nad olid omavahel telefoniühenduses. Üks ühes ja teine teises toas. /.../ Panin seda ikka natuke värviks juurde.“ (Madis Jürgeni intervjuust).

Kui loo fookust võib muuta see, et sündmuspaik on hoopis midagi muud, kui eeltöö põhjal tekkinud ootused näitasid, siis teinekord võib sekkuda juhus. „Juhust, mis vahel loo saatuse määrab, on ikka väga palju. Väsimusest hoolimata vaatad veel mingi viimase nurga taha ja leiad sealt midagi täiesti uskumatut. Mõtlesid juba, et paned kotil luku kinni, aga miskisugune detail pöörab loole uue vaatenurga ette.“ (Bianca Mikovitši intervjuust). Ta toob näiteks juhtumi, kus kohtus Saaremaalt pärit poisiga, kes oli päevapealt klaverimängu selgeks saanud (Mikovitš 2011). „Tegin lugu kuskil üritusel, kell oli jube palju ja tahtsin ammu koju. Üks inimene ütles, et kuule, seal on mingi laps, kes mängib imeliselt klaverit. Üldse ei viitsinud midagi ette võtta, aga tegin igaks juhuks paar videot ja võtsin ema numbri. Hiljem sai sellest tore lugu, üritusest ei kirjutanud ma üldse midagi.“ (Bianca Mikovitši intervjuust).

Oluline on vaatluse juures leida õige hetk selle lõpetamiseks. Lihtsamal juhul määratleb vaatluse kestuse sündmus ise. Kuid kui ajalist piirangut pole, võib ajakirjanikul olla raske tunnetada, millal vaatlus lõpetada. Teaduslikes uurimustes kasutatakse mõistet „küllastumispunkt“. Crabtree ja Milleri (1991, viidatud Jason ja Glenwicki 2016: 16 kaudu) selgitusel on selle näol tegemist seisundiga, mil lisanduv informatsioon vaid kinnitab olemasolevat. Turner (2016) juhib aga tähelepanu, et teadlasel on peaaegu võimatu teada, millal ta on jõudnud küllastumispunkti, kui ta andmekogumise ajal andmeid ei analüüsi. Sokolov- Mitritš (2016: 43) eristab reporteri töös sündmuspaigal kolm etappi: a) midagi pole veel selge, b) kõik on selge, c) midagi pole enam selge. Kolmanda seisundi tekkides tuleb tema arvates sündmuspaigalt lahkuda. Kolmanda etapina markeerib ta küllastumispunkti, kus lisanduv info ei loo enam uut väärtust, vaid koormab reporterit.

2.2.2.2 Meelte kasutamine

Lugeja peab samastuma vaatlejaga, tundma sedasama, mida tundis vaatleja. Paljud autorid rõhutavad välitööde ühe kõige tähtsama osana vajadust kasutada kõiki oma meeli. Traditsiooniliselt eristatakse viit meelt: nägemine, haistmine, kuulmine, maitsmine ja kompamine.

Kuehn ja Lingwall (2018) soovivad kasutada kõiki viit meelt, et hiljem suudaks jutustada lugu neile, kes ei olnud kohal. Meelte abil ei tohiks kirjeldada mitte ainult konkreetset detaili, vaid ka emotsioone ning suurt pilti. Loomulikult ei saa eeldada, et kõikidel ajakirjanikel oleksid kõik meeled hästi arenenud. Seda enam tuleb meelte kasutamist treenida.

Kõige olulisem meel on nägemine (Garrison 1992: 220). Teadlased ütlevad, et keskmiselt 80% informatsioonist saab inimene visuaalse vaatluse teel (Booher 2003, viidatud Maguire 2015: 59 kaudu). Ajakirjanik saab ka otseses mõttes olla lugeja silmadeks. Aime Jõgi toob näite, kuidas paljudel inimestel on näiteks raskusi värvide tajumisega. Kui autor värve kirjeldab, aitab see lugejal kirjeldatavat endale paremini ette kujutada.

Garrison (1992: 220) toob tähtsusele teisena esile kuulmise. Pea alati on sündmuspaigal helid ja taustahelid, mis aitavad lugu paremini edasi anda. Näiteks võib ruumis mängiv raadio anda palju infot ja kirjeldusele värvi. Anu Viita-Neuhaus külastas Oleg Grossi Ukraina sõja esimestel päevadel. Taustal mängiv raadio andis võimaluse markeerida ajastut ja kriisi (vaatlusmärkmeh 02.03).

„Raadio mängib nii kõvasti, et räägitu on kuulda teise ruumi. Uudistes räägitakse Ukraina sõjast.“ (Viita-Neuhaus 26.04).

Samamoodi nagu värvide kirjeldamise puhul, võib helisid vahendades mõelda, et kirjutatakse vaegkuuljale, kes näiteks ei tea, kuidas laulavad linnud või tiksub kell. Helide märkamist puudutasin ka eelmises peatükis, kus Aime Jõgi kirjeldas ja seostas grammofoonilt kostvaid eri kõrgusega helisid.

Aime Jõgi ütleb, et ka lõhnadele tuleb alati tähelepanu pöörata ning vajadusel neid ka täpsustada. „Lähed kuskile tööstusesse ja seal on halb hais, mis ninna kargab, siis saad kohe küsida, mis asi siin haiseb.“ (Aime Jõgi intervjuust). Sikk (2008: 53) ütleb, et artikkel on hästi õnnestunud siis, kui lugeja tunneb ninasõõrmeis neidsamu lõhnu, mis hõljusid sündmuskohal. Madis Jürgen peab seda samuti oluliseks ning ütleb, et „kes ikka lugu loeb, peab tundma seda, mida sina kohapeal. Seda pesemata kampsuni lõhna.“ (Madis Jürgeni intervjuust).

Samas ei pruugi kõikide meelte kasutamine olla ajakirjanikule iseenesestmõistetav ja nõuab meeldetuletamist. Krister Kivi külastas vastlakuklitest artiklit kirjutades (Kivi 26.02) mitut pagarikoda, kuid ei kirjeldanud artiklis kordagi kõikjal levinud saialõhna (vaatlusmärkmel 18.02). Intervjuus nõustub autor Krister Kivi, et lõhnad jäid märkamata ja seetõttu ka artiklisse kirja panemata. „Võib-olla olen ma lõhnade osas alakirjeldaja, sest tõepoolest ei ole ma lõhnasid kunagi esile toonud. See on õige märkus.“ (Krister Kivi intervjuust).

Ajakirjanik peab arvesse võtma, et inimesed võivad tajuda lõhnu ja maitseid erinevalt ning olla nende suhtes vähem tundlikud. Näiteks COVID-19 põdemine tõi paljudel kaasa lõhna- ja maitsetaju muutumise (Watson ja Deary 2021). Maitse kirjeldamine on seega subjektiivne ja kirjeldamisel peaks kasutama üldisemaid, üldtuntud lõhnu ja maitseid. Keerulist ja võõrast lõhna tuleks kirjeldada tuntu ja lihtsa kaudu.

Maitse ei pruugi alati tähendada suhu pandud toidu maitset. Maitset kirjeldades saab tekstis edasi anda füüsilist olekut, tervislikku seisundit, väsimust, emotsiooni. Olgu selleks siis „veremaitse suus“ pärast suurt pingutust või ebameeldiva kogemuse järgselt „s**amaitse suus“. Tšernobõli päästjad näiteks kirjeldasid suus metalset maitset, mis on omane kiiritustõvele (Mara 2010: 62).

Kompamisest rääkides märgib Garrison (1992), et ajakirjanikud kasutavad seda meelt liiga vähe, ehkki see annab palju informatsiooni. Tihti piirduakse objekti vaatamise ning seeläbi kirjeldamisega. Kuid millegi puudutamine võib anda väga väärtuslikku infot selle kohta, kas näiteks vesi jääaugus on tõesti nii külm, kui räägitakse, või kas kass on nii pehme karvaline, kui paistab. Ka näiteks paadi põhjas siugleva angerja vaatlemine ei anna lugejale pooltki nii head pilti, kui tunne, kuidas limane ja läikiv ussi meenutav kala ajakirjaniku peost minema lipsab.

Meelte kasutamist saab õppida nagu vaatlemistki. Jaggi (2001) vahendab kogemust pimedalt ajakirjanikult Ved Mehtat, kes kirjutas nägijatele.

„Kunagi kirjeldas Mehta Cambridge'i ajaloolast Herbert Butterfieldi, kirjutades teda nägemata, et tema suunurgas tolknes sigaret. Järelduse tegi ta ajaloolase häält kuulates. "Ma ei öelnud, et ta rääkis nii, nagu tal oleks seal sigaret. Teisendasin rääkimise heli mulje visuaalseks pildiks. Ta [Herbert Butterfield] kirjutas mulle ja küsis hämmeldunult: „Kuidas sa seda teadsid?““ (Jaggi 2001) Maguire (2015: 62) ütleb, et Mehta lugu näitab ilmekalt, kuidas isegi siis, kui sa ei näe, saab ometi ümbritsevat kirjeldada.

2.2.2.3 Olulise märkamine

See, mida ajakirjanik vaatlleb ja mida vaadeldust järeldab, on alati subjektiivne. Keeble (1998: 189) toob välja, et iga reporter on erinev. Erinevuse all saab mõista nii isikuomadusi kui ka kogemust. „See, mida ajakirjanikud vaatlusest saavad, ei ole kindlasti absoluutne tõde.“ (Keeble 1998: 189). Peegli (1968: 113) käsitluses kuulub reportaaž, mille kirjutamiseks enamasti vaatlust kasutatakse, vahenduselementide ja võtete süsteemis subjektiivsete žanrite hulka.

Bianca Mikovitš toob välja ühe reporteritöö põhireegli: „Kahtle kõiges!“ Sellega seostub talle ka eeltöö, sest kui ajakirjanik on otsinud millegi kohta infot, läheb ta tõenäoliselt sellele ka vaadeldes kinnitust või ümberlökkamist otsima.

Krister Kivi räägib intervjuus näite, kuidas ta kirjutas 2018. aastal ilmunud artiklis, et ühes aias oli kahekordne koerakuut. Kuudi omanik tundis ennast väitest solvatuna ning nüüd kestab juba kolmandat aastat kohtuvaidlus muuhulgas ka selle üle, et kahekordsena kirjeldatud kuut ei olnud kahe-, vaid ühekordne. Kivi selgitas intervjuus, et „koerakuut oli nagu väike majake, nagu piparkoogimaja“ ja sellele teise korruse juurde mõtlemine ei olnud autori poolt

pahatahtlik, vaid „pilk lihtsalt püüdis sellise asja kinni“. Kivi juhtum näitab, et ajakirjanik ei tohi toetuda üksnes oma tundele ja seeläbi subjektiivsele arvamusele, vaid leidma sellele tundele ka faktilise kinnituse.

Liigse subjektiivsuse eest hoiatab ka Garrison (2010: 112), kelle sõnul tuleb ajakirjanikul järelduste tegemisega olla alati ettevaatlik.

Nähtu mõtestamisel tunduvad mõned asjad tihti olevat tavalised: nii on need kogu aeg olnud või nii on kogu aeg tehtud. Tavaliseks muutumisele võib kaasa aidata ka liiga põhjalik eeltöö, mis muudab ajakirjaniku eksperdiks, või vaatlemine ajakirjanikule endale tavapärasel olukorras. Üldise reeglina ei soovitata ajakirjanikul kirjutada lugu enda lähedastega või talle endale liiga tuttavas olukorras. Ühelt poolt võib ajakirjanik märgata taolises situatsioonis detaile, mida muidu ei märkaks, aga teisalt jälle jätta märkamata asju, mis talle endale tunduvad liiga tavapärased.

Garrison (2010) soovib treenida end märkama asju, mis tunduvad teistele tavalised. Patton (2015: 504) nimetab seda „nähtamatu nägemiseks“, oskus näha midagi, mis on teistele rutiinne ja mida nad ei teadvusta.

Etnograafilise vaatluse kontekstis märgib O'Reilly (2012: 92), et olulisuse ja tavalisuse tähendus ajas muutub. Tervikpildi saamiseks peabki vaatlust läbi viima võimalikult pika aja jooksul. Ta selgitab, et uustulnukas näeb asju, mida hiljem ei märka, sest need muutuvad tavaliseks. Kui vaatleja on sisse elanud, hakkab ta aga märkama asju, mida alguses ei näinud, kuid samas ka unustama asju, mida alguses märkas.

Kuigi on selge, et kõike ei saa haarata, tuleb ikkagi püüda nähtut mõtestada ja vähemagi huvi korral täpsustada. See loob võimaluse, et vaatluse käigus avaneb loo jaoks mõni uus tahk. Anu Viita-Neuhaus räägib, kuidas näitleja Üllar Saaremäed intervjuuerides (Viita-Neuhaus 2022) köitis tema pilku mehe seljas olnud t-särk.

„Saaremäel on õnne olnud. 26-aastaselt Eesti noorimaks peanäitejuhiks valitud meest on usaldatud, temasse on usutud. Üks olulistest piilub tagi vahelt T-särgilt. Mati Unt. „Ta oli hea sõber ja suur tugi. Parimatel teatriaastatel tegime kõvasid asju.““ (Viita-Neuhaus 2022). Ajakirjanik ei olnud Undi ja Saaremäe sõprusest teadlik, selle olulise nüansi sai loosse lisada

just tänu vaatluse käigus märgatud t-särgile. Vaatlemisel ei pea ka alati kohe saama hangitud infole kinnitust, vaid see peab tekitama küsimusi, mida saab hiljem täpsustada.

2.2.2.4 Emotsioonid

Patton (2015: 502) peab oluliseks, et vaatleja paneks välitöödel tähele ka iseenda emotsioone, sest „need muutuvad osaks andmetest, mida kasutatakse olukorra mõistmiseks“. Kolesnitsenko (2013: 76) toonitab taas sündmuskohale minekut ja ütleb, et ajakirjanik ei anna edasi ainult pilti, vaid ka kogemust. Selleks ei pea mitte üksnes mõistma, mis mingeid tundeid tekitab, vaid neid ka ise sündmuskohal tundma. Madis Jürgen peab samuti enda tunnete salvestamist oluliseks. Ta on kasutanud seda osaluseksperimentide juures. Madis Jürgen ütleb, et „see kohapeal kuskile paberilipaka peale üles kirjutatud lause, mis mulje mingist asjast on või mis ma sellest arvan, [on] kõige väärtuslikum.“ (Madis Jürgeni intervjuust).

Emotsioonide salvestamine ja tekstis kasutamine ei pruugi aga tähendada, et ajakirjanik tõstab ennast nõnda loo keskmesse. Oskuslikule vaatlejale on enda tunnete ülesmärkimine ja kirjeldamine üks kohaloleku tunde loomise vahend. Isegi siis, kui tekstis on autori emotsioon, säilitab ta vaatleja rolli.

„Mul on tunne, et enne lendavad mu paberid ja pliiatsid ja diktofonid üle Haanjamaa metsade, kui üles saame. Aga imekombel ei lenda. Ja torn seisab kindlalt paigal. Isegi käginat ei kosta!“ (Jürgen 10.03).

Aime Jõgi ütleb, et talle jäävad emotsioonid meelde või ta suudab need hiljem meelde tuletada, näiteks diktofoni loetud märkuste hääletooni või märkmete järgi. Bianca Mikovitš seevastu tunnistab, et talle ei ole ajakirjaniku emotsiooni artiklis esiplaanile seadmine üldse oluline. Ta on enda sõnul pidanud paar korda loo tegemise ajal surma saama, kuid ei ole neid vahejuhtumeid artiklis kasutanud, kuna tema endaga juhtunu ei tundunud artikli seisukohalt oluline. „Minu jaoks on esiplaanil need inimesed, see sündmus, olukord.“ (Bianca Mikovitši intervjuust). Ta ei märgi enda emotsioone üles, kuid need jäävad meelde koos vaatluspaiga üldmuljega ja kajastuvad ka artiklis. Näite saab tuua artiklist „Ja siis tuli tema, üleni valges!“ (Mikovitš 2018), kus autor tegi kaasa Rooma paavsti riigivisiidi. „Palveta minu eest ...“ hoiab paavst mul ikka veel käest. „... ma vajan seda väga...“. Siis liigub ta edasi. Kas hetk jäi seisma? Natuke. Mida tundsin? Elevust.“ (Mikovitš 2018).

Krister Kivi nõustub, et töö tarbeks läbi viidud vaatluse järel valminud artiklis kumab autori käsitus kohati läbi iroonia, autorit vallanud emotsioon. Ta ei märgi emotsiooni vaatluse ajal üles, vaid see püsib meeles ja ajas tavaliselt võimendub. Näiteks peegeldub tema kerge iroonia uurimuse käigus valminud artiklis.

„Elegantsed paberkotikesed värskelt küpsetatud saiakestega, millest vaid ühegi hind on nii mõnelegi Eesti elanikule terve päeva toidueelarve, kõiguvad lahkujate käes.“ (Kivi 26.02).

„Ütleme, et veidi võib-olla [on irooniat] küll. Tegelikult on need [kuklite kõrge hind] normaalsed turumajanduslikud protsessid ja see on ju tore, et sellised kohad [kohvikud] on olemas. Aga ma ei oleks irooniline koha suhtes, kuhu inimesed lähevad ostma mingisugust odavamat kuklit. Ma ei tea, kas siis suureneb mingi teatav iha suurema sotsiaalse õilsuse järele.“ (Krister Kivi intervjuust).

2.2.2.5 Ülesmärkimine

Ajakirjanik peab vaatluse ajal igal juhul märkmeid tegema, sest ainuüksi sellele, et kõik detailid mällu salvestuksid, lootma jääda ei saa. Seda rõhutavad nii ajakirjanikud, sotsioloogid kui ka antropoloogid. Garrison (2010: 225) toonitab, et „kõige olulisem on vaatlemisel mitte usaldada oma mälu. Tee märkmeid. Need aitavad hiljem meelde tuletada fakte ja detaile.“ Salvestamise maht ja tehnika on väga individuaalsed. O'Reilly (2012: 101) hinnangul pole märkmete tegemist võimalik lihtsalt õpetada. Lõpuks märgib igaüks üles selle, mis talle subjektiivselt oluline on tundunud.

Hennoste (2001: 252) toob vaatluse ühe peamise probleemina välja just kesise märkmete tegemise. „Detailid on juhuslikud ja üles märgitud ainult üldjoontes, nii et hiljem ei suudeta taastada tegelikku detaili. Ei ole kuigivõrd märkusi mitteverbaalse tegevuse (liikumiste, žestide jms) kohta. Kirjapandu on pigem juhuslik.“

Vaatlejale on üks keerulisemaid ülesandeid, kuidas ja kui palju õiget infot haarata. Rich (2010: 203) soovib üles märkida kõik, mida saad, sest „vaatluse ajal ei tea sa kunagi, millist detaili sul vaja läheb, kui sa kirjutama hakkad.“

Aime Jõgi ütleb, et vajaliku vaatlemise maht selgub tavaliselt sündmuspaigal. See sõltub tema kinnitusest taas kord ka eeltööst, sellest, et autor teab, mida on oodata. Ta toob näite Tartu Ülikooli raamatukogu muusikaosakonnas tehtud loo (Jõgi 16.03) kohta. „Mul tiksus kogu aeg

peas, et vinüülplaadid, CD-plaadid, lintmakk, vana grammofon, noodid, muusika, kirjandus. Püüdsin neid nelja-viit punkti nagu meeles hoida.“ (Aime Jõgi intervjuust).

Ajakirjanikud märgivad, et vaatlusel päris kõige valimatult üleskirjutamine ei ole põhjendatud ja koormab. Vaatluse metoodika on siiski igaühel erinev ning põhineb peaaesjalikult intuitsioonil, vilumusel, harjumustel ja eelistustel. „Kunagi ei tea, mis sind kõnetab. /.../ Me kõik näeme erinevaid asju.“ (Krister Kivi intervjuust).

Madis Jürgen paneb kirja kõik, mis ta näeb, kuuleb ja mida suudab vastu võtta. Ta lähtub sellest, et tuleb kirjutada üles detaile, millele toetudes stseen koos seisab. Alles hiljem, kirjutamise etapis saab selekteerida, mis on oluline. Siiski on ta enda puhul täheldanud, et kui ta juba midagi üles kirjutab, siis on ta seda alateadlikult ka oluliseks pidanud.

Lune ja Berg (2017: 120) tõstavadki esile just kirjeldavate detailide ülesmärkimise olulisust. Hay (1990: 51-52) rõhutab, et märkmed ei saa olla üldsõnalised, vaid peavad kirjeldama. Ta toob näite, et mets ei ole ainult puud, vaid ka see, millised puud need on, kuidas langeb sinna valgus jms. Hiljem ei pruugi sellised detailid meenuda. Anu Viita-Neuhaus märkas näiteks Oleg Grossi kabinetti külastades laual gloobust. Märkmeid ta ei teinud (vaatlusmärkmed 02.03), kuid jättis selle detaili meelde.

„Uudistes räägitakse Ukraina sõjast ja laual on tilluke maakera.“ (Viita-Neuhaus 26.04).

Artikli mustandis kirjutas ta aga, et laual on suur maakera, sest nii oli see tema mälu salvestunud. Alles hiljem pilte vaadates avastas ta, kuidas mälu oli teda alt vedanud.

Patton (2015: 576) ütleb, et märkmete tegemise viis sõltub suuresti isiklikust stiilist ja individuaalsetest harjumustest. Rolli mängib ka vaatluspaik. Madis Jürgen kasutas Haanjas vaatetornis näiteks üleskirjutust, kuid ronides kitsas tornis, kus kirjutada oli ebamugav, hakkas ta tähelepanekuid diktofoni lugema (vaatlusmärkmed 5.03).

Uurimuses osalenud ajakirjanikud kasutasid märkmete tegemiseks väga erinevat tehnikat. Palju kasutati diktofonisalvestust, aga tehti ka märkmeid paberile või telefoni kasutades ning pildistati telefoniga detaile. Ükski ajakirjanik midagi väga detailselt üles ei kirjutanud. Häälisalvestuse rohket kasutamist põhjendasid vaadeldavad sellega, et kiiresti kirjutades ei ole käekiri loetav. Seda tõid välja näiteks Madis Jürgen, Krister Kivi ja Aime Jõgi. „Ma olen hädas oma märkmete väljalugemisega. Teen helisalvestuse, ütlen sinna mingeid sõnu. Käsitsi

kirjutamine ei ole ideaalne.“ (Krister Kivi intervjuust). Aime Jõgi toob välja, et tihti on vaatlemine seotud liikumise ja intervjuerimisega ning muude tegevuste käigus on tal halb märkmeid teha. Seda enam, et ka tema ei loe oma märkmetest kirjapandut hiljem segase käekirja tõttu välja. Seepärast paneb ta kirja vaid üksikuid märksõnu.

Ajakirjaniku tegevust vaadeldes nägin, kuidas Aime Jõgi intervjueritavale küsimusi esitades kirjeldas ka vaatluspaika (vaatlusmärkmeh 03.03). Ta ütles, et teeb seda teadlikult, sest nii meenuvad talle hiljem salvestust kuulates ka detailid.

Lune ja Berg (2017: 122) arvates on pabermärkmeid parem korraldada, üle vaadata ja hiljem kasutada. Madis Jürgen kasutab tihti järgmist tehnikat: salvestab diktofoniga, kuid siis transkribeerib eranditult kõik ja prindib seejärel teksti välja. „Siis korjan sealt maiuspalad välja. Teen lehe servale kriipsu ja kirjutan sinna, millega tegu. Selle peale hakkab lugu üles ehitama.“ (Madis Jürgeni intervjuust). Üks võimalus on teha märkmeid telefonis märkmerakenduse abil. Bianca Mikovitš ütleb, et talle on mugav telefonis kiiresti märksõnu sisse toksida, mis sest, et ta neid ei pruugi hiljem alati kasutada.

Tänapäeval kasutavad paljud ajakirjanikud lisaks heli salvestamisele ka pildistamist. Sageli saab toetuda vaatlusel kaasas olnud fotograafidele, kuid ei tasu unustada, et fotograaf ei tee alati pilte samadest detailidest, mida ajakirjanik märkab. Bianca Mikovitš ütleb, et fotograaf ei pruugi ajakirjanikule oma musta materjali näidata. Ajakirjanik näeb vaid neid pilte, mida fotograaf on loo jaoks välja valinud. Alati ei pruugi need minna kokku märkmetega (Bianca Mikovitši intervjuust). Aime Jõgi kasutab töövõttena fotograafi jälgimist, et nad märkaksid samu asju. Uurimuse käigus palus ta ka mitu korda fotograafil enda märgatud asju üles pildistada (vaatlusmärkmeh 03.03). Vastlakuklitest artiklit tehes kasutas ka Krister Kivi mitmel korral telefoni, pildistades näiteks kuklite hinnakirja või sündmuspaika (vaatlusmärkmeh 18.02). „Pildistamine annab päris palju objektiivset infot, mida pärast rahulikult vaadata.“ (Krister Kivi intervjuust.) Bianca Mikovitš kasutab samuti telefoniga pildistamist ja filmimist ka sel põhjusel, et lisaks detailide meelde tuletamisele saab pilte ja videoklippe kasutada ka digilehes (Bianca Mikovitši intervjuust).

Ruppel (2018) toob teadlaste puhul välja nüansi, mida saab laiendada ka ajakirjanikele, et tänapäeval on andmete kogumise protsess mitte ainult tõhusam vaid ka täpsem. „Teadlased ei pea lootma oma võimele suhtlusega sammu pidada, märkmeid teha ja juhtunut meeles pidada.“

Ta ütleb, et võimalus salvestada heli või videot vähendab juhtunu tõlgendamise moonutamise ohtu.

Tenzek (2018) jagab märkmed kaheks: kirjeldavad ja reflekteerivad. Lisaks detailide märkamisele peab ta vajalikuks märkida üles ka seosed, mis vaatluse ajal tekivad. Seda tähelepanekut jagavad ka ajakirjanikud, kuid nendivad, et kui seost ei teki, siis vägisi pole mõtet hakata seda otsima. Esmane seos on siiski kõige olulisem ning hiljem ei pruugi sama seos enam tekkida. Madis Jürgen toob näite, kuidas ta selle töö jaoks läbiviidud vaatluse järel valminud artikli jaoks ühe seose juba vaatluspaigas üles märkis (Madis Jürgeni intervjuust). Seda mainis ta mulle ka juba vaatlemise käigus, kui Kalju Sepase eluruumi nähes ütles, et see on nagu NASA keskus ja selle ka endale üles märkis (vaatlusmärkmed 05.03).

„Teisel korral on Kaljul pesa, mis näeb välja nagu NASA juhtimiskeskus. Ekraanidelt, mis on suured nagu sahvriuksed, vaatab Kalju rajakaamera pilti.“ (Jürgen 10.03).

Lune ja Berg (2017: 120) möönavad, et alati ei pea kõike üles märkima vaatluspaigal, kuid seda tuleks hiljem teha esimesel võimalusel.

2.3 Artikli kirjutamine

Vaatluse käigus kogutud infost jõuab artiklisse väga vähe. Bianca Mikovitši arvates võib sõltuvalt artiklist olla see vaid kümnendik või veidi rohkem kogumaterjalist (Bianca Mikovitši intervjuust). Ajakirjanikud ütlesid intervjuudes korduvalt, et vaatluspaigal ei tea nad veel kunagi täpselt, mida läheb vaja ja mida mitte. „Teksti kirjutamine hiljem on nagu Tetrise mäng. Kõik klotsid, mis alla langevad, ei sobigi.“ (Krister Kivi intervjuust).

Võib tekkida küsimus, et kui artiklisse jõuab sedavõrd vähe materjali, siis miks on vaja nii palju vaadelda. Ajakirjaniku eesmärk on anda terviklik pilt, mis eeldab kogu sündmuse (või loo fookust tähistava ajaperioodi) kestel kohal viibimist ja vaatlemist. Lugejani tuuakse konteksti panduna vaid olulisemad detailid.

Kindlasti ei ole artiklisse mittemahtuva materjali kogumine ajaraisk, vaid tegemist on toetava materjaliga, mis juhatab ajakirjaniku võib-olla mõne uue detaili või küsimuseni.

Rich (2010: 203) soovib olulise materjali selekteerimiseks järgmist meetodit: „Vali välja detailid, mis jäid sulle meelde, kui sa läksid tagasi toimetusse ja rääkisid, mida sa nägid.“ Madis

Jürgen on kasutanud sarnast võtet. Tagasiteel sündmuspaigalt on ta koos fotograafia mõelnud kolme-nelja kõige meeldejäävama asja peale. „Need on sellised asjad, mida siis tuleb loos kasutada.“ (Madis Jürgeni intervjuust).

Kui autor tahab looga tekitada lugejas kohaloleku tunnet, siis peab ta suutma vaadeldut lugejale oskuslikult kirjeldada. Kirjeldus peab olema selline, mida autor saab teada vaid kohal olles ja vahetult vaadeldes. Pullerits (1997: 108) ütleb, et „kirjeldades kohta või inimest kasvõi paari sõnaga, saab neid eraldada massist ning panna elama“ /.../ „kirjeldused lisavad mitmekesisust ning aitavad lugejaid tegelasi ja paiku paremini ette kujutada. Kirjeldustega peab olema mõõdukas.“ Hay (1990: 189) toonitab, et ajakirjanikul tuleb teha rohkem kui kirjeldada suvalist vaatlust. „Detailid peavad andma kokku summa.“ Need tuleb panna koos tööle, toetamaks muljet, mida püütakse saavutada. Selleks tuleb osata kasutada kirjutamise võtteid.

Keeble (2001: 194) arvates tuleb kasuks, kui reporter oskab mõelda visuaalselt. „Tuleb näidata, mis toimub. Ümber ei tasu jutustada.“ (Madis Jürgeni intervjuust). Aime Jõgi toob näite, et kui seinakell saab kaks, siis ei maksa kirjutada, et kell sai kaks, vaid kirjeldada, kuidas kell sellest märku andis. Kirjuta näiteks, et „lõi kaks korda“ (Aime Jõgi intervjuust). Pullerits toob näiteid, et asjade kirjeldamisel tuleb kasutada võimalikult inimlähedasi sõnu: „Väsinud olemisega väikelinn, näruseks kantud sussid. Pane elutud asjad elama. Jää sulama, räästad tilkuma, lumi tuiskama, torm möllama.“ (1997: 109).

Uurimuse käigus valminud artiklitest leidub näiteid kirjeldamise kohta (erinevates artiklites ilmunud tekstid on toodud eraldi kastides):

Vaatlusest artiklisse jõudnud elemendid:

„Lepnal on tuba tühi. Tohutus akvaariumis ujuvad kalad – edasi ja tagasi. Raadio mängib nii kõvasti, et räägitu on kuulda teise ruumi.“

„Äriimpeeriumi sokkides juht võtab istet maskuliinse joonega nahast tugitoolis.“

Anu Viita Neuhaus. „Oleg Gross – paigatud pükstega visionäär.“ (Rakvere 720, 26.04.2022)

Vaatlusest artiklisse jõudnud elemendid:

„Et sel hommikul ei ole lugejatest veel keegi musitseerimas käinud, istub Kaire Maimets korraks ise klaveritoolile ja esitab väikese fragmendi ühest päris keeruka harmooniaga loost, mille autor on Olev Ehala“

„Vinüülplaadid ise asuvad muusikaosakonna kaugemas seinas maast laeni ulatuvas pompoosses riulis, kuhu on üksteise kõrvale surutud 4500 plaati.“

„Tänu sellele kogujahingele saab muusikaosakonnas tööle panna antikvariaadist muretses suure sinise lehriga grammofoni, millel üks šellakplaat kenasti ootamas. Avo Kartul keerab pilli vändast üles, asetab nõela õigele kohale.“

Aime Jõgi. „Ka kõrvad oskavad lugeda. Muusikat!“ (Tartu Postimees 16.03.2022)

Vaatlusest artiklisse jõudnud elemendid:

Ajas püsti kaks paarikümnemeetrist jämedat männitüve. Maapinnal on neil 4,5 meetrit vahet, üleval 2,8. Postidele pani külgedele tugevad toed. Fikseeris trossidega. Palkide vahele ehitas paksudest plankudest seitse vahekorrust. Korruste vahele sättis metallist trepid, mida mööda saab läbi kitsukese augu aina kõrgemale pugeda.

Ja torn seisab kindlalt paigal. Isegi käginat ei kosta..

Kaabu kuklas, vuntsid sorgus (nagu Vana Toomas), näitab Kalju, mis ümberringi paistab. Seal on Suur Munamägi, Seal on Vällamägi.

Suusaraja ääres seisab metallikosu, rattad all, kasti moodi asi peal. „Ja see siis töötab?!“. Kalju vajutab nuppu ja metallikolakas turtsatab käima.

Kalju sorgib näpuga lume peale skeemi nendest plokkidest.

Madis Jürgen „Kuidas ehitada üksipäini palkidest 19 meetri kõrgune vaatetorn?“ (Maaleht, 10.03.2022)

Vaatlusest artiklisse jõudnud elemendid:

„Viktooria hautab riivitud porgandit ja peeti ning räägib, et üht ja täiesti usaldusväärset uudistekanalit hetkel ei olegi.“

„Üldiselt valmib toit üsna isemoodi: mina seisan Viktoria kõrval ja räägin temaga, tema seisab panni ja poti kõrval ning segab seal aeg-ajalt midagi. Ülejäänud köögikomando koorib, hakib juurikaid, valmis tehakse tainas vareenikute jaoks“

Bianca Mikovitš „Kõige õigema borši ja kap sarullid teeb muidugi ema.“ (Maaleht 29.03.2022)

Vaatlusest artiklisse jõudnud elemendid:

„Esmalt mööda Kopli tänavat ja siis alla mööda kitsukest Marati tänavat, mille agulisarm võib olla kergemini hinnatav keset suurt suve, kui jalakäija ei pea muretsema kiilasjääl luude murdmise pärast, ning siis vasakule suure nõukaegse majakolossi juurest läbi väravate.“

„Fassaadid ajavasarate poolt muredaks taotud tööstuskvartalis lagunevad ja hooldamata räästastest tilgub alla lumesulamisvett, kuid silm leiab märke, et näilistesse varemetesse on end juba ammu sisse seadnud uus ja peenem elu: siin mustav peegelklaas, seal rohetavad männibeedid oma potikestes.“

„Elegantsed paberkotid värskelt küpsetatud saiakestega, millest vaid ühegi hind on nii mõnelegi Eesti elanikule terve päeva toidueelarve, kõiguvad lahkujate seas /.../“

„Viieeurone croissant-kukkel ja, tõsi, enam kui pisut Moskva saiakese moodi maitsev kolme eurone nata.“

Krister Kivi. „Parim kuklike kogu linnas.“ (Postimees 26.02.2022)

Autorid toovad välja, et kirjeldamisel sagedane viga on vaatlusega kogutud detaile tõlgendada ja anda neile hinnangut. Ajakirjanikud lisavad sageli detailidele hinnangulisi omadussõnu, näiteks „ilus diivan“, selle asemel, et nähtut kirjeldada. Samamoodi väljendatakse inimeste tundeid, teadmata mida inimene tegelikult tunneb: näiteks „ta paistis väsinud moega“. Mõistlikum oleks, kui seesama inimene ise ütleb, et ta on väsinud. Garrisoni (2010 : 113) sõnul tuleks seda, mida kirjeldatakse, püüda mitte tõlgendada. Isiklikke järeldusi ja tõlgendusi võib tema sõnul kasutada vaid ekspert.

Tõlgendamist soovivad vältida mitte üksnes ajakirjandusteoreetikud, vaid ka sotsioloogid ja antropoloogid. Patton (2015 : 545) märgib sotsioloogiliste vaatluste kohta, et parimaks kirjeldamiseks tuleks vältida tõlgendamist. Omadussõnad nagu „mugav“, „ilus“, „üksiluline“ tõlgendavad rohkem kui kirjeldavad. McClanahan (1999: 33) nendib, et näiteks fraas „ta tundis“ ei pruugi mitte ainult teksti segasemaks ajada, vaid lükkab lugeja maalitavast pildist ka eemale.

Madis Jürgen nõustus intervjuu käigus väitega, et ajakirjanik ei peaks kasutama väljendit „kõndis reipalt“, vaid pigem peab kirjeldama kõndi nii, et lugeja saaks ise aru, mil viisil inimene kõndis.

Kolesnitschenko (2013: 76) koondab tõlgendamise ja hinnangute andmise väljendi „hallutsinatsioon“ alla. Ta ütleb sõnastikule tuginedes, et hallutsinatsioon on sisemine tajumine, millel pole sensorsete kogemustega midagi pistmist. Ta toob näitena lause, kus ajakirjanik kirjeldas lapsi ja lapsevanemaid rõõmsatena. „Psühholoogid ütlevad, et me ei saa teada teiste inimeste tundeid. Me saame näha ainult nende tunnete väliseid ilminguid. Näiteks inimene avas suu ja venitas huuli, tõstes nende nurgad üles ja kissitas silmi. See on konkreetne toiming, mida me näeme. Mees naeratas. Kui me kirjutame, et inimesel oli lõbus, oleks see hallutsinatsioon. Arvasime, et tal oli lõbus, aga tegelikult võis tal olla väga kurb.“ (samas).

Patton (2015: 545) soovib vaatluse tulemuste kirjeldamist elavdada metafooride ja võrdlustega. Mõlemat kasutasid valminud artiklites Madis Jürgen ja Krister Kivi:

„Olete te alla vaadanud kuuekorruselise maja rõdult? Kumardunud üle serva, tundnud kõhedust. Sellist tunnet, et lööks küüned seina, imeks, klammerduks, litsuks millegi külge nagu nälkjäs vastu kõrt. Kalju vaatetorni otsas oli selline tunne.“ (Jürgen 2022).

„Kultusäri asub kaugel Kopli südamas (kaugemal, kui arvata võiks), nii väljaspool paljude tallinlaste mugavustsooni, et sinna minek peabki Kalamaja elanikule kujutama pühapäevast ekspeditsiooni salapärase ja pisut ohtliku arengumaa aareteni, mille 19. sajandil võtsid ette korkkiivritega inglise maadeavastajad.“ (Kivi 2022).

Ka uurimuse käigus valminud artiklitesse jõudis vaadeldud materjalist üsna väike osa. Tuleb mõista, et leheruum, aga ka mõistliku artikli maht on piiratud. Vaatlejale on oluline olla kohal kogu sündmuse kestel ning anda lugejale sellest edasi kõige olulisem osa. Seetõttu erinebki kogutud andmete ja artiklisse jõudnud andmete maht oluliselt.

2.4 Vaatluse eetika

Vaatluse juures, nagu ajakirjanduses üldiselt, on väga oluline roll eetikal. Ajakirjanik peab oma tööd tegema ausalt, objektiivselt ja tasakaalukalt.

Eesti ajakirjanduseetika koodeks, mis on ajakirjanike eneseregulatsiooni normide kogu, sätestab punktis 1.4, et ajakirjanik vastutab alati oma sõnade ja loomingu eest. Seega, pannes kirja vaatlustulemuse, peab ajakirjanik tagama, et kõik oli nii, nagu ta kirjeldab, ning kindlasti ei tohi lugejates kujundite loomisega tekitada eksiarvamusi.

Vaatluse juures kerkib tihti küsimus, kas lähtuvalt artikli eesmärgist peab ajakirjanik ennast tutvustama või ei. Eetikakoodeksi punkt 3.1 ütleb, et „ajakirjanik, kogudes materjali avaldamise/edastamise jaoks, peab teatama vestluspartnerile, et ta on ajakirjanik ja millise väljaande/jaama juurest. Soovitav on teatada ka, mille jaoks informatsiooni kogutakse.“

Näiteks uurimuse käigus toimunud ajakirjanike vaatluse ajal Krister Kivi ennast ei tutvustanud (vaatlusmärkmek 18.02).

„Ei tutvustanud jah, olin seal kui kukliostja, kes lihtsalt tegi mõningaid märkmeid. Fotograaf, kes pildistas, tema tutvustas. Ma ei asunud nendega [kohvikute töötajatega] intervjuud tegema. Minu arust on see ka aktsepteeritav, kui oled kliendi rollis, nagu mina seal olin. Nad [töötajad] olid teadlikud, et toimub ajakirjanduslik töö. Kui ma oleksin tahtnud seal teha töötajatega intervjuusid, siis oleks tulnud see teistsugune lugu ja andnud ka teistsuguse tulemuse. Tõenäoliselt ei oleks ma seda luba ka saanud, sest nagu sa märkasid, seal Karjase saias fotograaf ei saanud ka sees pildistamiseks luba.“ (Krister Kivi intervjuust).

Vaatluse tulemusena sünnib enamasti artikkel, mis omakorda nõuab kindlasti visuaalset materjali. Seda ei ole võimalik varjatud kujul saada. Eetikakoodeksi (2022) punkt 3.7 ütleb, et „ajakirjanik hangib heli- ja pildiülesvõtteid ning informatsiooni avalikult. Erandid on lubatud ülekaaluka avaliku huvi olemasolul, kui materjali pole võimalik teisiti hankida.“ Erandite alla käivad näiteks uuriva ajakirjanduse tehnikad, kus kellegi paljastamiseks kasutatakse varjatud kaamerat.

Informatsiooni, heli- ja pildiülesvõtete hankimisel mitteavalikult võib koos eetiliste küsimustega tekkida oht, et vaatlus muutub eraviisiliseks jälitustegevuseks, mis Karistusseadustiku järgi on kuritegu. Eraviisilise jälitustegevuse puhul on tegu seadusliku õigusega isiku poolt teise inimese jälgimisega tema kohta andmete kogumise eesmärgil (Karistusseadustik 2021). Eetilist aspekti tuleb kindlasti kaaluda ka märkamatu vaatluse puhul, kui esinetakse kellegi teisena ja osalusvaatluse puhul, kui tehakse midagi ebaseaduslikku või ebaeetilist.

Üks tuntumaid juhtumeid, kus jälitamise küsimus tõstus, oli Õhtulehe artikkel, mis uuris haridusminister Mailis Repsi käitumist avaliku raha kasutamisel (Berendson, Kuznetsov ja Mihelson 2020). Artikli tegemisel märkamatu vaatluse käigus salvestatud foto- ja videomaterjali. Justiitsminister Raivo Aeg palus prokuratuuril hinnata ajakirjanike käitumist (Riik 2020), kuid prokuratuur ei leidnud selles jälitustegevuse tunnuseid (Prokuratuur 2020). Riigiprokurör Taavi Pern pidas siiski vajalikuks rõhutada, et ka „ajakirjanduslikud eksperimendid ja uurivate ajakirjanike töö peavad olema seadusega kooskõlas.“ (Prokuratuur 2020) Nii eksperimentide kui ka uuriva ajakirjanduse puhul on tihti vaatluse kasutamine asjakohane ja vajalik.

Vaadeldes võib märgata detaile, sündmusi või sündmuspaiku, mille kirjeldamine võib tekitada kellelegi kannatusi. Ajakirjanik peab tõsiselt kaaluma kas ja millist informatsiooni avaldada ning millised tagajärjed võivad avaldatul olla. „1.5 Ajakirjandus ei tohi oma tegevusega kellelegi tekitada põhjendamatuid kannatusi, veendumata, et avalikkusel on tõesti vaja seda informatsiooni teada.“ (Eetikakoodeks 2022)

Bianca Mikovitš toob näite, kuidas ühte ta väikesesse kogukonda reportaaži tegema minnes avastas eest vaid purjus inimesed koos väikese lapsega.

„Katastroofiline, mis seal toimus. Ma ei kirjutanud mitte ühtegi rida. Helistasin vaid igale poole [ametiasutustesse]. /.../ Aasta hiljem sain kokku kohaliku kogukonna esindajatega ja nad ütlesid, kuidas on tänulikud, et see lugu ei ilmunud. Et nad olid kogu aeg mõelnud, et nüüd tuleb lugu ja kõiki tabab tohutu häbilaine. See olukord oli lahenenud. /.../ Ma jätan ikkagi piinlikud asjad välja võimalusel. Tean, et inimestel oleks huvitav neid lugeda, aga mitte kõike ja mitte alati. Jätan neile [allikatele] eneseuhkust alles nii palju kui võimalik.“ (Bianca Mikovitši intervjuust).

Madis Jürgen ütleb, et väga lihtne on inimesi naeruvääristada ja kirjutamisel tuleb seda vältida. Ta toob näiteks kaks osaluseksperimenti, mis eetika koha pealt olid keerulised kirjutada: „Koluvere pöörane Punamütsike“ (Jürgen 2000) ja „Seewald, nagu ta on“ (Jürgen 1998). Mõlemal puhul rääkis lugu vaimupuudega inimeste elust nende igapäevases keskkonnas.

„Pärast näen ma Koluveres meest, kes juba kaheksa aastat, kui ta toast välja saab, läheb kõrge plangu juurde. Seisab ühe oksakoha juures ja laulab. Kui ma tulen, laulab ta „Läänemere laineid“, ja hiljem laulab „Õhtuid Moskva lähistel“. (Jürgen 2000).

Või teine näide: „Sirje räägib kõrges registris ja ilmekalt nagu nukuteatrinukk. Vaimult on Sirje kuue-seitsmeaastase tasemel, kehalt nelikümmend viis.“ (Jürgen 1998).

Bianca Mikovitš toob välja ka ajakirjaniku objektiivsuse tähtsuse. Ajakirjanik saab kirja panna vaid seda, mida ta tajub. „Vahel juba vaatlusele minnes mõtled mingit ägedat algust välja ja siis selgub, et seda kirjutada ei ole õige. Objektiivsus on ajakirjaniku usalduskriteeriumi juures niivõrd oluline, et ei saa mingi mahlaka detaili pärast seda alla lasta.“ (Bianca Mikovitši intervjuust).

Krister Kivi märgib, et vahel tekib artikleid tehes soov olla „pisut ulakas“. Ta peab siinkohal silmas keeleliselt kujundite loomist.

„Kuid neid aina tuleb ja läheb: kõpsuvate kingadega noori, kes näevad oma hästiistuvates ja valdavalt mustades riietes välja enesekindlad nagu värskelt kloonitud versioonid Elizabeth Holmesist; figuurilt nii laitmatud, nagu poleks nad elus söönud üle poole pannkoogi.“ (Kivi 26.02).

„Kõiki seoseid, mis tekivad, tuleb lasta läbi filtri, ja need minu filtri läbisid. Võib-olla kõneleb minus selline teatav protestiiha selle väga neutraalse, väga korrektse sõnakasutuse ja

kõnepruugi vastu, mis on ühest küljest aina enam tungivalt soovitatud erinevate ühiskonnaliikmete poolt. Muidugi, ega ma ei taha kellelegi haiget teha, aga minu meelest niimoodi mänguliselt võib ju püüda neid piire kombata, et kui kaugele sa saad niimoodi minna ilma, et sa tunneks, et sa oled kellegi suhtes nagu selgelt ülekohtune ja kindlasti ei taha ma kellelegi haiget teha.“ (Krister Kivi intervjuust)..

Selleks, et võimalikke probleeme, näiteks ebatäpsusi faktides või konteksti võimalikku mittemõistmist juba eos vältida, lubavad ajakirjanikud oma lugu sageli allikatel enne avaldamist üle lugeda.

„Et kõik vaidlused saaks enne peetud, kui tekst ilmub ja et ka vigu ei satuks sisse.“ (Krister Kivi intervjuust).

Kuigi üldise arvamuse järgi vähendab selline käitumine ajakirjanike autonoomiat, ei näe Madis Jürge ja Krister Kivi selles probleemi. Lugude ülevaatamisel saab kokku leppida reeglid, näiteks, et ülevaataja võib vaid täpsustada ja parandada fakte või selgitada konteksti, aga mitte parandada tsitaate.

3. SOOVITUSED AJAKIRJANIKULE VAATLUSE KASUTAMISEKS

Hea vaatlemisoskus on ajakirjaniku üks olulisi töövahendeid. Kuigi vaatlust ei saa suruda ühe kindla metoodika raamidesse, tuleb mõelda, miks ja kuidas seda teha ning leida endale sobilikud võtted.

3.1 Vaatlusoskuse harjutamine

Vaatlus on reporterile võimalus saada infot esmasest allikast. Vaatlus peab olema reporterile rutiin, mitte tüütu kohustus. Olemuslugude puhul on sündmuspaigale minek möödapääsmatu.

Heaks vaatlejaks saamiseks tuleb harjutada. Mitte vaid töötades, vaid kogu aeg teadlikult vaadeldes. Vaatlust harjutades hakatakse märkama detaile, mis esmapilgul ei hakka silma või tunduvad ebaolulised. Harjutamiseks võib jälgida mingeid kindlaid tunnuseid, tegevusi. Näiteks tänaval kõndivate inimeste kõnnakut või riiete värvi. Või pöörata rohkem tähelepanu ühe kindla meelega tabatud detailidele, püüdes näiteks tänavamüra eristada kindlat heli ja leida selle allikas.

Hea võimalus oma vaatlusoskusi analüüsida on nähtust tuttavatele või kolleegidele rääkida ning seejärel ise mõista, kui palju sa märkasid ning mis oli oluline. Nähtut jutustades edasi andes pöörab jutustaja alateadlikult tähelepanu just meeldejäävamatele ja olulisematele asjadele. Kuulaja aga omakorda annab tagasisidet, kas märgatud detailid olid põnevad. Elus tasub olla uudishimulik, see tuleb ajakirjaniku töös alati kasuks. Vaatlemise juures aitab lai silmaring rohkem seoseid luua.

Oluline on endale selgeks teha, miks ning kuidas vaatlust tehakse. Kas ettevalmistus on piisav? Kas välitööl jäi midagi kahe silma vahele? Kuidas panna kõik kirja nii, et lugeja tunneks end olevat sündmuskohal?

Meelespea:

- mine kindlasti sündmuspaigale
- harjuta vaatlemist ja tee seda iga päev
- ole uudishimulik ja avarda silmaringi
- mõtle, miks midagi on vaja teha ja kas kõik sai tehtud

3.2 Valmistumine

Igal ajakirjanikul on oma töömeetodid. Kindlasti leidub ajakirjanikke, kes lähevad vaatlusele ilma eeltööd tegemata. Kogenud vaatlejate-ajakirjanike arvates ei ole see aga mõistlik. Avastusmoment ei kaalu üles võimalust, et tegemata eeltöö tõttu jääb mõni oluline detail märkamata.

Vaatluseks hästi valmistunud ajakirjanik oskab rohkem tähelepanu pöörata olulisele ja nõnda küsida asjatundlikumaid küsimusi või teha täpsustusi.

Ajakirjaniku mõningane asjatundlikkus omakorda näitab allikatele, et oled vaeva näinud, ning seeläbi aitab kaasa allikaga parema kontakti saavutamisele. Samuti aitab see mõningates olukordades käituda reeglite järgi. Olgu see siis näiteks piirangutega aladel liikudes või protokollilistel üritustel. Hea eeltöö jaoks ei ole kindlat retsepti, tuleb leida tasakaal ettevalmistuse ja küsimusi ajendava teadmatuse vahel.

Esmalt tuleb endale selgeks teha, miks sellise loo peaks üldse kirjutama. Mis on selle valiku väärtused, mida lugejale pakkuda. Eeltööks on mitu võimalust: uuri, mis on samal teemal varem kirjutatud, kasuta andmeallikaid, suhtle teemaga kursis olevate inimestega. Tasub meeles pidada, et ajakirjanik ei ole ekspert. Ta ei peagi olema, sest ka tavapilguga suudab ajakirjanik tähelepanu pöörata detailidele, mis asjaomastele võivad tunduda tavalised.

Eeltöö peab vaatlust toetama, kuid ei tohi ajakirjanikus tekitada eelarvamusi ja hoiakuid nii, et lugu on juba enne vaatlusele minekut ajakirjaniku peas valmis. Eelarvamusel ja -hoiakud ei lase ajakirjanikul olla paindlik, kui vajadusel peab muutma loo fookust või otsustama, kas lugu üldse teha.

Vaatlemine ja vaatluslugude kirjutamine on ajamahukas ning seda tuleb arvestada juba vaatlust planeerides. Tasub arvestada, et heale vaatlusele kulub samas suurusjärgus aega kui loo kirjutamisele. Vaatlus tuleb ka aegsasti kokku leppida, mitte jätta viimasele hetkele. Võib juhtuda, et allikas ei ole nõus või fotograafil pole aega.

Meelespea:

- tee eeltööd, tutvu teemaga
- ära pea ennast eksperdiks

- hoidu eelarvamustest või hoiakutest
- arvesta ajaga, varu aega

3.3 Töö kohapeal

Ajakirjanikul on lugu tegema asudes alati mingisugune ootus, aga esmamulje vaatluspaigast võib olla sootuks erinev. Sellel ei tohi lasta ennast segada, vaid vaadelda edasi ning vajadusel leida lahendus: näiteks nihutada või hoopis muuta loo fookust.

Vaadeldes tuleb keskenduda detailidele, sest neid on raskem märgata, kuna inimene vaatlleb alateadlikult pigem suurt pilti. Tuleb tunnetada, mis on artikli kontekstis oluline ning mis kõnetab. Vaatlusel ei ole mõtet proovida haarata endasse absoluutselt kõike. Valimatult kõige salvestamine koormab, info üleküllus aga tekitab lõpuks segadust. Vaadeldes tuleb otsida detaile, mis toetaksid lugu, millest räägib artikkel.

Vaatlemise puhul tuleb kasutada kõiki meeli. Ei piisa vaid nägemisest, abiks tuleb võtta ka kuulmine, maitsmine, haistmine ja kompamine. Tihti tuleb endale meelde tuletada, et proovida tajuda detaile ka teiste meeltega kui üksnes nägemisega. Inimestel ei ole meeled võrdselt arenenud ning seetõttu ei kasutata neid kõiki alati. Harjutamiseks võib mõelda, kuidas kirjeldada mõnda detaili neile, kellel ei ole võimalik ühte või teist meelt kasutada. Kuidas kirjeldada seda, mida ma näen, näiteks pimedale? Kuidas rääkida helidest nendele, kes ei kuule?

Vaatlusel tuleb olla paindlik, valmis üllatusteks ja aldis võimalusi ära kasutama. Näiteks selleks, et arst kutsub ajakirjaniku mitte kabinetti, vaid operatsioonisaali ja rallimees pakub võimaluse kõrvalistmel kaasa sõita. Hea loo nimel tasub ennast ka ületada ja olla valmis ohverdusteks. Kui ajakirjanik operatsioonisaalis verd nähes kokku kukub, ei pane seda keegi pahaks, aga lugu saab juurde hea emotsiooni. Kui aga hirm tundub ületamatu ja vastumeelsus suur, siis peaks loo kirjutamisest üldse loobuma. Pole mõtet minna kirjutama tuletornidest, kui kõrgusekartus juba maa peal jalad värisema sunnib.

Vaadeldes ei tohi mööda vaadata tavalisest. Pisike detail, mis allikale või teemaga ülihästi kursis olevale ajakirjanikule tundub igapäevane, võib loo kontekstis olla kõige tähelepanuväärsem. Ajakirjanik ei tohi vaadelda mitte ainult sündmuspaika ja tegelasi, vaid peab jälgima ka iseennast ning oma tundeid reflekteerima. Iseenda emotsioone ei pea artiklisse

otse sisse kirjutama, kuid need on loo kirjutamisel väga väärtuslikud, meenutamaks ja seostamaks detaile.

Märkmete tegemine on vaatluse üks olulisemaid osi. Ainult mälu usaldada ei tohi. Märkmete salvestamiseks tuleb valida meelepäraseim vahend, oluline on, et märkmed oleksid arusaadavad, süsteemsed ja võimalikult detailsed. Üldisest detaili hiljem tuletada ei saa. Vastupidi küll. Märkmed tuleb pärast vaatlust kohe üle vaadata ja korrastada. Kaootiliselt tehtud ja korrastamata märkmed on hiljem üsna kasutud.

Salvestamiseks kasutatavad vahendid peavad olema töökindlad ja töökorras. Paljud ajakirjanikud kasutavad salvestamiseks telefoni, kuid unustavad selle lülitada keskendumisrežiimi, mis tõrjub soovimatud kõned ja sõnumid (nn mitte-segada-režiim). Sissetulev kõne keset kõige emotsionaalsemalt või pinevamat hetke võib kogu vaatluse ära rikkuda. Kui telefoni kasutatakse ka video jäädvustamiseks, soovitatakse telefon lülitada lennurežiimi.

Ei tohi pisendada mitte ühtegi tähelepanekut, tekkinud mõtet või seost, sest loo kirjutamine algab hiljem. Vaatluspaigal ei tea veel keegi lõplikult, milleks üks või teine mõte kasulik on.

Meelespea:

- kasuta kõiki meeli
- ole paindlik ja valmis üllatusteks
- kasuta ära pakutavad võimalused
- ära pea midagi liiga tavaliseks
- märgi nähtu ja märgatu üles arusaadavalt
- kasuta töökindlaid vahendeid

3.4 Kirjutamine

Tuleb arvestada ja leppida sellega, et vaatlusest saadud materjalist jõuab artiklisse vaid väike osa. Autor peab kasutama detaile, mis teda kõnetavad, on loo kontekstis olulised ning toetavad selget sõnumit. Suure hulga materjali juures on keeruline teha valikuid, mida kasutada ja mida mitte, sest vaatluspaigal võis olla palju huvitavat ja kõike tahaks lugejale edasi anda. Sellisel puhul tuleb meeles pidada, et lugeja ei tea, millest tema ilma jääb ehk milline on info, mis

artiklisse ei jõua. Valikud teeb ajakirjanik lähtuvalt sellest, mis tema lugu toetab. Pelgalt head detaili, mis looga ei haaku, pole mõtet loosse panna. See tekitab lugejas segadust.

Vaatluse tulemusi tuleb artiklis eelkõige kirjeldada, kuid kirjeldamise juures ei ole tähtis mitte maht, vaid oskus nähtut edasi anda. Kirjeldamine ei tähenda pelgalt nähtu ümberjutustamist, lugejale tuleb nähtut näidata. Teksti aitavad elama panna kujundid, metafoorid ja võrdlused. Hea vaatlusloo saamiseks ei piisa ka ainult vaatlusest, vaid peab valdama ka reportaažliku kirjutamise võtteid.

Ajakirjanik ei tohi vaadeldut meelevaldselt tõlgendada ning kirjutada sellest, mida ta näha ei saa. Naerataw inimene ei tähenda kaugeltki seda, et inimene on rõõmus, nagu stereotüüpselt kiputakse arvama ja ka artiklites kirjutatama. Kirjutaja ei tohi vaatluse põhjal anda subjektiivseid hinnanguid nagu näiteks „lauluhääl oli ilus“ või „toit maitstes halvasti“.

Meelespea:

- kirjelda nähtut
- näita lugejale toimunut, mitte ära jutusta ümber
- kirjuta kujundlikult
- ära koorma lugejat kirjeldustega
- ära tõlgenda ega anna hinnanguid

3.5 Eetika

Ajakirjanik peab olema oma töös aus, objektiivne ja tasakaalukas. Oma artikliga ei tohi kellelegi kannatusi põhjustada. Väldi inimeste või situatsiooni tarbetut või kunstlikku naeruvääristamist. Autor saab enda tundeid artiklis edasi anda, kuid need ei tohi muutuda kellegi suhtes isiklikuks või halvustavaks.

Tuleb veenduda, et informatsiooni, heli- ja pildiülesvõtete hankimisel mitteavalikult ei muutu vaatlus eraviisiliseks jälitustegevuseks.

Vaatlemise käigus tekkivad küsimused tasub allikatelt üle küsida või hiljem infot juurde otsida, et mitte eksida. Kui kahtlete, kas saite kõigest õigesti aru (ja kui tegemist ei ole konfliktse looga), oleks soovitatav lasta allikal lugu üle vaadata.

Meelespea:

- ole objektiivne, aus ja tasakaalukas
- püsi eetikakoodeksi ja seaduse raames
- ära naeruväärista
- kontrolli oma emotsioone
- vajadusel täpsusta ja lase artikkel allikal üle vaadata

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö „Vaatlus kui meetod kirjutavas ajakirjanduses“ eesmärgiks oli koostada õppematerjal ja anda soovitusel vaatluse kasutamiseks artiklite kirjutamisel.

Reporteritöö üks olulisemaid oskusi on tekitada lugejas kohalolekutunne, kirjeldades sündmuspaika detailselt, kasutades kõiki meeli. Selleks tuleb meetodina kasutada vaatlust. Vaatluse kaudu saadud infot peetakse kõige väärtuslikumaks, kuna see tuleb esmaallikast ning ajakirjanik on õppinud saadud infot lugejale edasi andma.

Eesti ajakirjandusõpikutes ei ole vaatlust kui meetodit väga palju kirjeldatud. Ka käesoleva töö raames läbi viidud uurimuses osalenud ajakirjanikud tõdesid, et nad peavad vaatlust väga oluliseks, kuid ei ole seda kui meetodit oma igapäevases töös detailideni mõtestanud. Töö autor ise on samuti 15 aastase töökogemusega ajakirjanik, kes on samuti tundnud puudust vaatluse kui meetodi kasutamiseks mõeldud soovitustest.

Magistritöös esitas autor kaks uurimisküsimust:

1. Millist rolli mängib loo kirjutamisel vaatlus ja millised on vaatluse peamised elemendid?
2. Milliseid võtteid reporterid vaatlusel kasutavad?

Empiirilise uurimuse jaoks vaatlus autor, kuidas viis Eesti ajakirjanikke artikli jaoks vaatlust läbi viisid (vt tabelid 1 ja 3), seejärel intervjueris neid ajakirjanikke (vt tabel 2) vaatluse olemuse kohta ning analüüsis vaatluse tulemusena valminud artikleid.

Ajakirjandusõpikutes toodu järgi jagas autor vaatluse kolme etappi: ettevalmistus, vaatlus ja kirjutamine ning sünteesis kogutud andmed, leidmaks vastuseid uurimisküsimustele.

Ettevalmistus on ajakirjaniku poolt teema selgitamine, eelinfo otsimine ning eelhäälestuse tekitamine. Vaatlemine ajakirjaniku käitumine töö sündmuspaigal ehk info kogumine. Kirjutamise all mõistetakse magistritöös ajakirjaniku oskusi vaadeldu edasiandmisel, lugejas kohalolekutunde loomisel. Kõikides etappides tõi autor välja neid toetavad elemendid ning arutles nende vajalikkuse ja kasutamise üle. Töös käsitleti ka ajakirjanduseetikaga seotud aspekte vaatluse kui meetodi kasutamise kontekstis.

Kasutades sünteesi tulemusena saadud vastuseid uurimisküsimustele, koostas autor viiest teemast koosnevad soovitused ajakirjanikele vaatluse läbiviimiseks. Iga alapeatüki lõpus on nimekiri teemat puudutavatest märksõnadest.

Soovitused jaotuvad:

1. Vaatlusoskuse harjutamine
2. Valmistumine
3. Töö kohapeal
4. Kirjutamine
5. Eetika

Töö tulemusena saab järeldada, et ajakirjanduslikku vaatlust ei saa suruda ühe kindla meetodika raamidesse. Vaatlus sõltub väga paljudest erinevatest nüanssidest, alustades ajafaktorist, vilumusest kuni autori enda harjumusteni. Kindlasti tasub ajakirjanikul vaatlust enda jaoks mõtestada ning oma tegevust raamistada, et saada parem tulemus.

Magistritöö koostamisega paralleelselt viis ajakirjanikuna töötav autor läbi autoetnograafiliste sugemetega uuringu, kus jälgis vaatluse kui meetodi kasutamisel töös välja toodud elemente ja soovitusi omaenda igapäevastes tööprotsessides. Võib tõdeda, et vaatluse kui meetodi kasutamine muutus seeläbi tulemuslikumaks.

Vaatluse kui meetodi temaatika uurimine ei ole käesoleva tööga veel kindlasti ammendunud. Koos vaatlusega tuleks põhjalikumalt uurida „Ära räägi, näita“ (*ingl k „Show, don’t tell“*) tehnika kasutamist Eesti ajakirjanduses ning tulemused esitada õppematerjalina.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bernard, H. R. (2006). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*(4th ed). Lanham: AltaMira Press.
- Berendson, R., Kuznetsov, S. ja Mihelson, H. (2020). Ajakirjanduslik uurimus paljastab: minister Reps laseb oma lapsi maksumaksja kulul sõidutada. Õhtuleht, 17.november. Kasutatud 28.04.2022, <https://www.ohhtuleht.ee/1017958/ol-video-ajakirjanduslik-uurimus-paljastab-minister-reps-laseb-oma-lapsi-maksumaksja-kulul-soidutada>
- Bird, S. E. (1986). Anthropological Methods Relevant for Journalists. *The Journalism Educator*, 41(4), 5–10.doi:10.1177/107769588604100402
- Buchanan, M., ja Keats, P. (2011). Coping with traumatic stress in journalism: A critical ethnographic study. *International Journal of Psychology*, 46(2), 127–135. <https://doi.org/10.1080/00207594.2010.532799>
- Burd, G. (1983, märts). Journalistic Observation as a Qualitative Research Method for Sociology. *Annual Meeting of the -Southwestern Sociological. Association*. Texas, USA.
- Eetikakoodeks (2022). *Eesti Meediaettevõtete Liit*. Kasutatud 28.03.2022, <https://meedialiit.ee/eetikakoodeks/>
- Duffy, A. (2022). *Joining the Dots: The Literacies of Multimodal Longform Journalism*. *Digital Journalism*, 0(0), 1–19. <https://doi.org/10.1080/21670811.2022.2069585>
- Frey B.B. (2018). Hawthorne Effect. *The SAGE Encyclopedia of Educational Research, Measurement and Evaluation*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781506326139.n300>
- Garrison, B. (1992). *Professional news reporting*(1st ed).Abingdon: Routledge.
- Garrison, B. (2010). *Professional feature writing*(5th ed). New York: Routledge.
- Grindal, B. T. ja Rhodes, R. (1986). Journalism and Anthropology Share Several Similarities. *The Journalism Educator*, 41(4), 4–33. doi:10.1177/107769588604100401

- Harro-Loit, H. (2000a). *Changing journalistic conventions in the press. Empirical studies on daily newspaper under different political conditions in 20th century Estonia*. Doktoritöö. Oslo Ülikool.
- Harro-Loit, H. (2000b). Ajakirjandusžanrite areng. E.Lauk, M.Mälk, A.Pallas (toim). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost, 1900-1940*(lk 79-107). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hay, M. V. (1990). *The essential feature: Writing for magazines and newspapers*. New York: Columbia University Press.
- Hennoste, T. (2001). *Uudise käsiraamat: Kuidas otsida, kirjutada, toimetada ja serveerida ajaleheuudist*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Himma-Kadakas, M. (2018). *Skill performance of Estonian online journalists: Assessment model for newsrooms and research*. Doktoritöö. Tartu Ülikool.
- Jaggi, M. (2001). Sight unseen. *The Guardian*, 25.august. Kasutatud 31.03.2022, <https://www.theguardian.com/books/2001/aug/25/biography.books>
- Jason, L. A., ja Glenwick, D. S. (2016). *Handbook of Methodological Approaches to Community-Based Research: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods*. Oxford: Oxford University Press. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/tartu-ebooks/detail.action?docID=4083288>
- Jõgi, A. (2016). Keeruline vahiloikus võib nüüd patsiendile tunduda kui kakitegu. *Tartu Postimees*, 30. november. Kasutatud 31.03.2022, <https://tartu.postimees.ee/3928727/keeruline-vahiloikus-voib-nuud-patsiendile-tunduda-kui-kakitegu>
- Jürgen, M. (1998). Seewald, nagu ta on. *Eesti Ekspress*. 29.mai. lk 14-15
- Jürgen, M. (2000). Koluvere pöörane Punamütsike. *Eesti Ekspress*. 6.juuli. lk 8-10
- Jürgen, M. (2017). Kuidas Arvo Pärt viiuliga sulgpalli mängis. *Eesti Ekspress*, 6.september. Kasutatud 31.03.2022, <https://ekspress.delfi.ee/a/79409356>

- Jürgen, M. (2018). Kirjaniku surm. Lugu sellest, kuidas tapeti Silver Anniko ja tema elukaaslane Laine Mets. *Eesti Ekspress*, 19.detsember. Kasutatud 31.03.2022, <https://longread.delfi.ee/artiklid/kirjaniku-surm-lugu-sellest-kuidas-tapeti-silver-anniko-ja-tema-elukaaslane-laine-mets?id=84776567>
- Jürgen, M. (2019). Jätsime 9. Mail Snelli parki kastitäie õlut. Loe, mis edasi sai! *Eesti Ekspress*, 15.mai. Kasutatud 31.03.2022, <https://ekspress.delfi.ee/a/86193473>
- Jürgen, M. (2020). Minu päev. Margarita Voites. *Eesti Naine*, jaanuar 2020. Kasutatud 31.03.2022, <https://eestinaine.delfi.ee/a/88645697>
- Karistusseadustik (31.05.2021). *Riigi Teataja*. Kasutatud 27.04.2022. <https://www.riigiteataja.ee/akt/121052021009>
- Keeble, R. (1998). *The newspapers handbook* (1st ed). New York: Routledge.
- Keeble, R. (2001). *The newspapers handbook* (3rd ed). New York: Routledge.
- Kivi, K. (2018). Telesaade vaeste aitamisest tegi produtsent Kristi Nilovist jõuka inimese. *Eesti Ekspress*, 25.aprill. Kasutatud 31.03.2022, <https://ekspress.delfi.ee/a/81871973>
- Kolesnitšenko, A. (2013). *Настольная книга журналиста [Ajakirjaniku käsiraamat]*. Moskva: Aspekt Press.
- Konkursitingimused (2021). *Eesti Meediaettevõtete Liit*. Kasutatud 18.05.2022, <https://meedialiit.ee/algab-kandideerimine-ajakirjandus-foto-ja-videoauhindadele/>
- Kraft, N. (2019). *Writing Fabulous Features*. Ohio: The Ohio State University.
- Kuehn, S. A. ja Lingwall, J. A. (2018). *The basics of media writing: A strategy-based approach*. Los Angeles: Sage
- Laakaniemi, R. (1995). *Newsriting in transition*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Laherand, M.-L. (2010). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn : Sulesepp.

- Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M., ja Strömpl, J. (2014). *Intervjuu. Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas*. Kasutatud 23.03.2022, <https://samm.ut.ee/intervjuu>
- Lune, H., Berg, B. L. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences* (9th ed). Harlow: Pearson.
- Maguire, M. (2015). *Advanced reporting: Essential skills for 21st century journalism*. New York: Routledge.
- Mara, W. (2010). *The Chernobyl Disaster: Legacy and Impact on the Future of Nuclear Energy*. Salt Lake City: Benchmark Books.
- McClanahan, R. (1999). *Word painting: A guide to writing more descriptively* (1st ed). Cincinnati: Writer's Digest Books.
- Mets, M. (1984). *Osalusvaatlus kui ajakirjandusliku materjali kogumise meetod*. Diplomitöö. Tartu Ülikool.
- Mikovitš, B. (2011). Imeliselt tervenunud Saaremaa poisil avaldus erakordne muusikaand. *Maaleht*, 20. oktoober. Kasutatud 24.04.2022, <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/60106381/imeliselt-tervenunud-saaremaa-foisil-avaldu-erakordne-muusikaand>
- Mikovitš, B. (2018). Ja siis tuli tema, üleni valges! *Maaleht*, 27.september. Kasutatud 31.03.2022, <https://maaleht.delfi.ee/a/83791357>
- Mändmets, J. (1924). Kuidas kirjutada ajalehele. *Vikerkaar*, 3, 866–868.
- O'Reilly, K. (2012). *Ethnographic Methods*. Florence: Taylor & Francis
- Osório Vargas, R. (2018). Reportage: Methodology Of Literary Journalism. *Brazilian journalism research*, 14(3), 720–739. doi: 10.25200/BJR.v14n3.2018.1124
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed). Los Angeles: SAGE

Peegel, J. (1968). *Ajaleht*. Tartu: Perioodika.

Pullerits, P. (1997). *Ajakirjanduse põhižanrid: Uudis, olemuslugu, juhtkiri*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Prokuratuur ei alusta Õhtulehe ajakirjanike suhtes kriminaalmenetlust. (2020). *Prokuratuur*, 24. november. Kasutatud 26.04.2022, <https://www.prokuratuur.ee/et/pressiteated/prokuratuur-ei-alusta-oh tulehe-ajakirjanike-suhtes-kriminaalmenetlust>

Rich, C. (2010). *Writing and reporting news: A coaching method* (6th ed). Boston: Wadsworth.

Riik, M. (2020). Justiitsminister Raivo Aeg: palusin prokuratuuril hinnata Õhtulehe tegevust Repsi jälgimisel. *Õhtuleht*, 19.november. Kasutatud 28.04.2022, <https://www.oh tuleht.ee/1018144/justiitsminister-raivo-aeg-palusin-prokuratuuril-hinnata-oh tulehe-tegevust-repsi-jalgimisel>

Ruppel, E. (2018). New Media and Participant Observation. M. Allen (toim), *The SAGE Encyclopedia of Communication Research Methods*, 1094–1097. doi:10.4135/9781483381411

Shin, S. Y., ja Miller, S. (2022). A Review of the Participant Observation Method in Journalism: Designing and Reporting. *Review of Communication Research*, 10. Kasutatud 14.05.2022, <https://www.rcommunicationr.org/index.php/rcr/article/view/133>

Sikk, R. (2008). *Kümme juhtumit, mis vapustasid reporterit, ehk, Kuidas kirjutada head reportaazi*. Tallinn: Eesti Päevaleht.

Sokolov-Mitritš, D. (2016). *Реальный репортёр [Tõeline reporter]*. Moskva: MIF.

Tenzek, K. (2018). Field Notes. M. Allen (toim), *The SAGE Encyclopedia of Communication Research Methods*, 1094–1097. doi: 10.4135/9781483381411

Turner, D. (2016). *Reaching saturation point in qualitative research*. Quirkos Qualitative Research Blog. Kasutatud 17.05.2022. <https://www.quirkos.com/blog/post/saturation-qualitative-research-guide/>

Vihalemm, T. (2014). *Vaatlus*. Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas. Kasutatud 28. 03. 2022, <https://samm.ut.ee/vaatlus>

Viita-Neuhaus, A. (2021). Koroonaosakonna südames kõigutakse kahe maailma vahel. *Virumaa Teataja*, 20.märts. Kasutatud 31.03.2022,
<https://virumaateataja.postimees.ee/7205889/koroonaosakonna-sudames-koigutakse-kahe-maailma-vahel>

Viita-Neuhaus, A. (2022). Kaduvikumehega Põrguvärvamäel. *Rakvere* 720, 26.aprill 2022.

Virkus, S. (2016). *Vaatlus ja selle liigid*. Intervjuu, vaatlus ja sisuanalüüs. Kasutatud 18. 05. 2022,
https://www.tlu.ee/~sirvir/Intervjuu_vaatlus_ja_sisuanals/

Watson, D. B., ja Deary, V. (2021). *COVID smell loss can have profound effects on your life, from weight change to intimacy barriers*. The Conversation. Kasutatud 15.05.2022,
<http://theconversation.com/covid-smell-loss-can-have-profound-effects-on-your-life-from-weight-change-to-intimacy-barriers-168300>

SUMMARY

This master's thesis entitled *Observation as Method in Written Press* aims at compiling educational material and giving recommendations for using observation in writing press articles.

One of the most essential reporting skills is creating a feeling of presence in the reader via detailed description of the scene, making use of all human senses. To that end, observation must be used as a method. Information gained through observation is considered the most valuable as it comes from the primary source, and the journalist has learned the skills of conveying such information to the readers.

Textbooks of journalism in Estonia have not yet thoroughly described observation as a method. In the empirical study for this paper, the participating journalists admitted that in their opinion, observation is essential but they have not analysed it meaningfully in their daily jobs. The author, who is also a journalist with 15 years of experience, has equally felt the need for tips and recommendations for using observation as a journalistic method.

The following two research questions were asked in this master's thesis:

1. What is the role of observation in writing a journalistic article, and what are its main elements?
2. Which skills are used by reporters during observation?

For the empirical study, the author followed how five Estonian journalists carried out an observation for an article (Tables 1 and 3), next he interviewed these journalists (Table 2) about the nature of observation, and analysed the articles written after observation.

According to the journalistic textbooks, the author divided observation into three stages: preparation, observation, and writing. He synthesized the collected data in order to find answers to the research questions.

Preparation includes research into the topic, looking for preliminary information and creating preliminary tuning. Observation is the journalist's behaviour on site, or gathering information. In this thesis, writing is viewed as the journalist's skills to convey what he/she has observed, creating a feeling of presence. In all the stages, the author brought out supporting elements and

discussed their necessity and use. The thesis also discusses aspects relevant to journalistic ethics in the context of observation as a method.

Based on the synthesis and subsequent answers to the research questions, the author compiled a list of five recommendations as to conducting observations. Each chapter concludes with a list of key words relevant to the topic.

The recommendations are divided into the following categories:

1. Practice observation skills
2. Prepare
3. Working on site
4. Writing
5. Ethics

As a result of this research it can be concluded that journalistic observation cannot be pressed into the mould of one specific type of methodology, as observation depends on numerous nuances, beginning with the time factor to experience and the author's own patterns. It is definitely important for each journalist to analyse the meaning of observation and give framework to his/her activities to achieve a better result.

Parallel to writing the master's theses, the author – who is a practising journalist – conducted an autobiographical study, looking into the elements and recommendations of using observation as a method in his own daily working process. He concluded that using observation as a method became more efficient as a result.

Researching observation as a method has definitely not been exhausted with this thesis. It would be useful to study the technique of 'show, don't tell' in Estonian journalism, together with observation, and present the results as educational material.

LISA 1 Uurimuse käigus valminud artiklid

1. Ka kõrvad oskavad lugeda. Muusikat! Aime Jõgi. (Tartu Postimees 16.03.2022)
2. Kuidas ehitada üksipäini palkidest 19 meetri kõrgune vaatetorn? Madis Jürgen.
(Maaleht, 10.03.2022)
3. Parim kuklike kogu linnas. Krister Kivi. (Postimees 26.02.2022)
4. Kõige õigema borši ja kap sarullid teeb muidugi ema. Bianca Mikovitš. (Maaleht
29.03.2022)
5. Oleg Gross – paigatud pükstega visionäär. Anu Viita Neuhaus. (Rakvere 720,
26.04.2022)

LISA 2 Vaatlusprotokolli vorm

Koht ja aeg:

Ajakirjanik:

Artikli eesmärk
Osalejad
Sündmuspaik
Ajakirjaniku töö / käitumine
Tegevused/märkused

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Raul Vinni

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Vaatlus kui meetod kirjutavas ajakirjanduses

mille juhendaja on Ragne Kõuts-Klemm, PhD, kaasjuhendaja Väino Koorberg

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Raul Vinni

30.05.2022